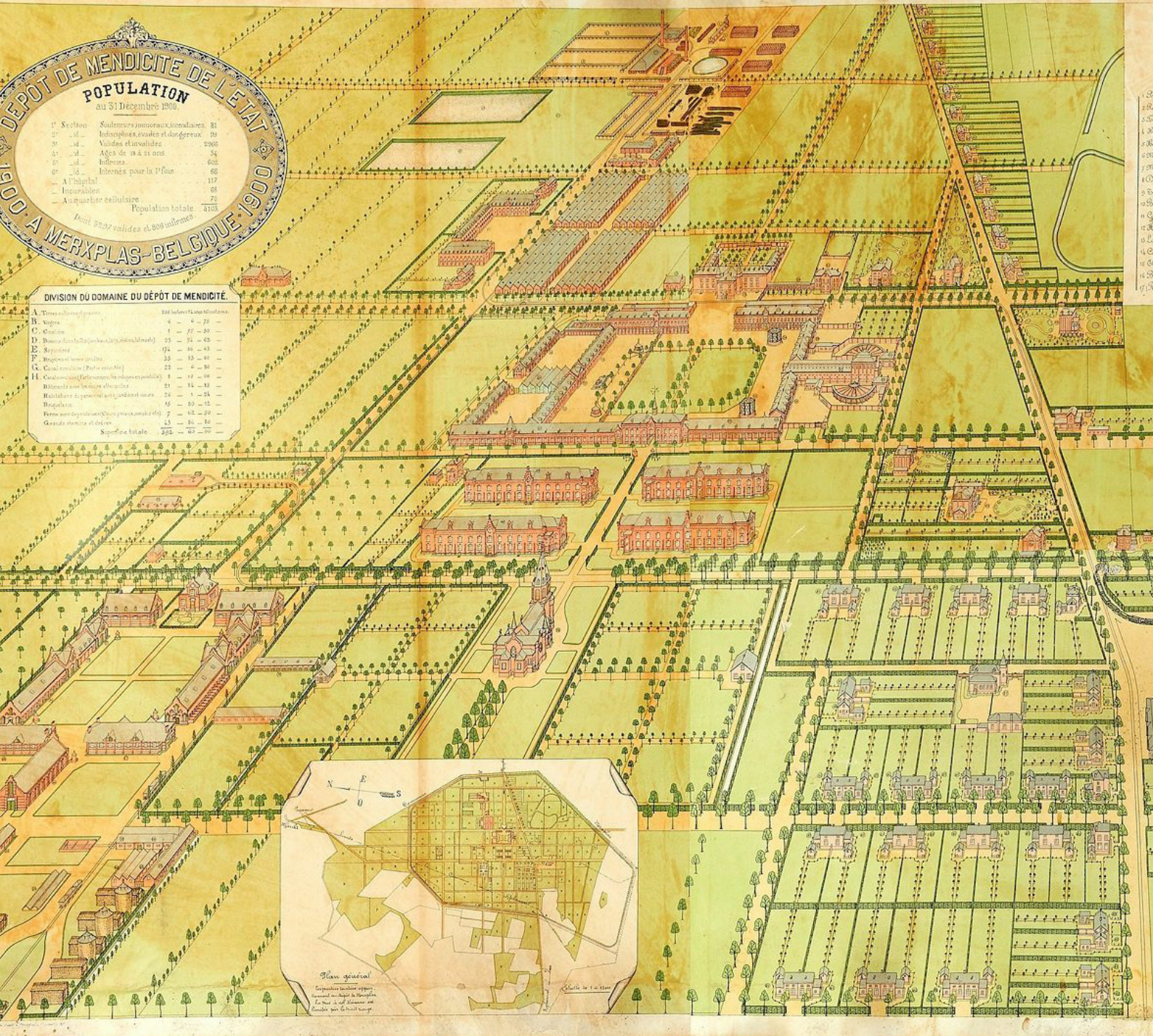

Het LAND van AALST

Het LAND van AALST

DRIEMAANDELIJKS TIJDSCHRIFT

Uitgegeven door de geschiedkundige vereniging 'Het Land van Aalst', met de steun van de Vlaamse Gemeenschap, de Stad Aalst, de Stad Ninove en Erfgoedcel Denderland.

Elektronische versie:

Gratis op de website

Lidmaatschap van de vereniging:

Bijdrage zonder jaarabonnement gedrukte versie

Gewoon: €10 • Steunend: € 20

Jaarabonnement gedrukte versie

Gewoon: €30 • Steunend: € 40

Te storten op:

IBAN BE33 3930 3032 7646

BIC: BBRUBEBB

t.a.v. Het Land van Aalst,
Asserendries 118, 9300 Aalst

De vereniging werd opgericht in 1949 en heeft als werkgebied de gemeenten van de vroegere bestuurlijke eenheid het 'Land van Aalst' in haar grootste uitgestrektheid, alsmede van enkele aangrenzende Oost-Vlaamse gemeenten (grosso modo de streek tussen Schelde en Dender). Initiatiefnemers en stichters waren † Albert Van Lil (beheerder 1949-66) en † Jozef Van Overstraeten (voorzitter 1949-52). Tot de stichters hoorden eveneens † Arthur Broeckaert, † Hendrik Vangassen (voorzitter 1954-63), † Jozef Van Cleemput, † Jozef De Brouwer, † Valère Gaublomme, † Frits Van Acker, † Basiel Boel, † Marcel Cornelis en † Jules Pieters. Latere voorzitters waren † Jozef Borremans (1953-1954), † Frits Courteaux (1963-1980), † Luc De Rijck (1980-1984) en Luc Robijns (1984-2020).

Het bestuur van de vereniging:

Luc Robijns • *erevoorzitter*

Bart Cherretté • *voorzitter*

Michel Igual Pacheco • *ondervoorzitter*

Marcel Cock, Pieterjan Deconinck, Lieve De Mecheleer,
Tom De Ridder, Luc Geeroms, Mieke Van Damme, Dirk Van
de Perre, Wouter Van Der Spiegel, Georges Vande Winkel,
Reinoud Vermoesen.

Meewerkende leden:

Louis De Cock, Bart Merckaert, Geert Van Bockstaele, Bart
Van Langenhoven, Marc Uyttersprot en Wilfried Vernaeve

Redactiesecretariaat:

Reinoud Vermoesen

reinoud.vermoesen@uantwerpen.be

Ledenadministratie en algemene correspondentie:

Mieke Van Damme

Asserendries 118, 9300 Aalst • tel. 053 21 63 30

• e-mail: vdmieke@skynet.be

De vereniging is lid van het 'Oost-Vlaams Verbond van de Kringen der Geschiedenis'. Het logo werd ontworpen door Bram Overlaet. Het representeert het wapenschild van de twee steden Aalst en Geraardsbergen, met verwijzing naar de de vijf baronieën Rode, Gavere, Zottegem, Boelare en Schorisse.

hetlandvanaalst@gmail.com • <http://www.hetlandvanaalst.be>

Elke auteur is verantwoordelijk voor de inhoud van zijn artikel.

Zetel van de vereniging: Asserendries 118, 9300 Aalst.

Vormgeving: Arnoud Jensen

Druk: De Riemacker Printing, Nukerkeplein 9, 9681 Nukerke

ISSN 0778-7731

De Riemacker
PRINTING

De impact van de ontreddeering op het platteland op de ongelijkheid in arm Vlaanderen Vermogensongelijkheid in Ninove, 1850-1940

Daan Van den bussche

Inleiding

De huidige steeds weerkerende berichten rond de toenemende ongelijkheid in België en in het buitenland zorgen ervoor dat de aandacht in de pers toegespitst wordt op de groeiende kloof tussen de *haves and have-nots*.¹ Het toenemen van de ongelijkheid is echter geen recent fenomeen. In de historiografie is er immers een zeldzame consensus dat sinds 1300 de ongelijkheid bijna overal toenam behalve in enkele periodes waarin ongekende catastrofes zoals de Zwarte Dood plaatsvonden. In de rijke Westerse landen bereikte de ongelijkheid in de late negentiende eeuw en in de vroege twintigste eeuw een hoogtepunt om na de Wereldoorlogen tot en met de jaren zeventig te dalen.² De cruciale rol van oorlogen, van crisissen en van progressieve belastingen die Piketty en zijn coauteurs toeschreven aan de daling van de ongelijkheid en aan de stijging van de algemene welvaart tijdens deze bijna dertig jaar durende periode, ook wel bekend als *Les Trente Glorieuses*, wordt de laatste jaren in vraag gesteld.³

Om bij te dragen aan dit internationaal historisch debat focus ik in dit onderzoek op de vermogensongelijkheid in Ninove voor de periode 1850-1940. Het is mijn intentie om enerzijds bij te dragen aan de opkomende historiografie rond de economische ongelijkheid in België en anderzijds om te onderzoeken welke impact de oude economische relaties hadden op de ongelijkheid.⁴ De focus op de impact van de rurale economie op de ongelijkheid is voor de Belgische context immers belangrijk daar onder andere het onderzoek van Ph. Kint aantoonde dat naast de opkomende industrialisatie ook de agrarische sector in de negentiende eeuw nog een belangrijke rol speelde in de stedelijke economie in België.⁵

De Belgische historische context leent zich dus ideaal om de impact van zowel de industriële als de agrarische sector op de ongelijkheid te onderzoeken. De kleine agrarische stad Ninove is hiervoor een ideale casus daar in het midden van de negentiende eeuw de stedelijke economie van de stad nog steeds gedomineerd werd door de agrarische sector. Pas op het einde van de negentiende eeuw kwam hierin verandering door de opkomst van de industrie waarin ongeveer een derde van de totale bevolking tewerkgesteld werd.⁶ Bovendien past Ninove als kleinstedelijke casus perfect in de stedelijke hiërarchie van België daar het Belgisch stedelijk netwerk sinds de middeleeuwen gekenmerkt wordt door een groot aantal kleine en middelgrote steden.⁷

1. Deze bijdrage is een herwerking van de masterthesis Daan VAN DEN BUSSCHE, *Vermogensongelijkheid in België: Casus Ninove, 1850-1940*, departement Geschiedenis, Universiteit Antwerpen, 2023.

2. Jackson TREVOR, "The New History of Old Inequality", *Past & Present*, gtac009, 2022, 5-6.

3. Daniel WALDENSTRÖM, "Wealth and History: An Update", *IFN Working Paper*, 1411, 2021, < <https://www.ifn.se/media/442pkvuk/wp1411.pdf> >, 15-16.

4. Zie onder meer *The project: social and economic inequality revisited*, An ancestor's tale, < <https://ancestorstale.be/en/ancestors-tale> >, geraadpleegd op 4 augustus 2023.

5. Ph. KINT, *Prometheus aangevuurd door Demeter: De economische ontwikkeling van de landbouw in Oost-Vlaanderen 1815-1850*, Amsterdam: VU Uitgeverij, 1989, 314-315.

6. Databank LOKSTAT, Queteletcentrum, Universiteit Gent. Landbouwtelling 1895 en nijverheidstelling 1896.

7. Bruno BLONDÉ, Sam GEENS, Hilde GREEFS e.a., "The Low Countries' Paradox. Historical Perspectives on Inequality and the City", in: Bruno BLONDÉ, Sam GEENS, Hilde GREEFS e.a. (red.), *Inequality and the City in the Low Countries (1200-2020)*, Turnhout: Brepolis Publishers, 2020, 15-42, 19, 29.

Zoals verder in de tekst zal blijken, is de keuze voor de stad Ninove ook ingegeven door de beschikbaarheid van een vrij volledig en interessant bronnencorpus dat toeliet om een beeld te verkrijgen van het vermogen van de overleden Ninovieters. Aan de hand van de erfenisaangiften en de registers van de burgerlijke stand die op een kwantitatieve wijze geanalyseerd zijn, wordt in de volgende paragrafen een beeld verkregen van hoe de vermogensongelijkheid tussen 1850 en 1940 in Ninove evolueerde. Allereerst wordt er dieper ingegaan op de casus Ninove en het beschikbaar bronnenmateriaal, waarna de focus verlegd wordt op de vermogensongelijkheid en de rol van de rurale economie.

De casus Ninove

In de (internationale) historiografie werden er voornamelijk uitspraken gedaan over de ongelijkheid op het nationaal en op het grootstedelijk niveau. Het bestaand onderzoek wees uit dat de ongelijkheid in grote steden hoger lag dan deze op het nationaal niveau.⁸ Daarom is het belangrijk om in het onderzoek naar ongelijkheid ook aandacht te besteden aan het kleinstedelijk niveau daar er zo een beter inzicht verkregen wordt in de ongelijkheidsmechanismen die van onderuit speelden. De focus op dit aggregatieniveau is bovendien uiterst relevant voor de Belgische context daar de *urbanization from below*-these van Bruno Blondé, aantoonde dat de demografische groei van de stedelijke bevolking in de Zuidelijke Nederlanden in de achttiende eeuw voornamelijk plaatsvond in de kleinere steden.⁹ Er is dus nood aan goed onderbouwde casestudies die focussen op hoe de vermogensongelijkheid evolueerde in de kleinere Belgische steden en wat de drivers waren achter die evoluties.

Als casus werd er daarom gekozen voor de kleine agrarische stad Ninove. In 1857 telde de stad 5.366 inwoners om bijna een eeuw later aan te groeien tot 11.234 inwoners.¹⁰ De bevolkingsgroei van Ninove lag in de lijn van de nationale bevolkingsgroei daar de Belgische bevolking tussen 1856 en 1940 toenam met factor 1,83.¹¹ Deze groei was in de tweede helft van de negentiende eeuw volledig gefaciliteerd door de demografische transitie daar het migratiesaldo door de plattelandsvlucht in deze periode negatief was. Het duurde tot 1908 vooraleer de bevolkingsgroei in Ninove voornamelijk gebeurde door migratie naar de Denderstad.¹² Op vlak van tewerkstelling was in de negentiende eeuw de meerderheid van de bevolking in Ninove voor zijn bestaanszekerheid afhankelijk van de agrarische sector en van de huisnijverheid.¹³ Pas in de twintigste eeuw kwam hierin verandering door de vestiging van de eerste industriële bedrijven in de stad.¹⁴

Om een beeld te verkrijgen van het vermogen van de overleden Ninovieters wordt er gebruik gemaakt van erfenisaangiften. Deze fiscale bron nam het laatste decennium enorm aan populariteit toe in het onderzoek naar vermogensongelijkheid omdat erfenisaangiften een gedetailleerd overzicht verschaffen van het vermogen dat een persoon op het einde van zijn levenswandel naliet.¹⁵ Voor de gehele onderzochte periode zijn de erfenisaangiften van de stad Ninove bewaard gebleven. De boekdelen waarin het Kantoor der Registratie de erfenisaangiften bundelde, bevinden zich in het Rijksarchief van Gent.¹⁶ Omdat in dit artikel zowel de vermogensongelijkheid als de opbouw van het vermogen onderzocht werden, moesten niet enkel de achtergelaten activa en passiva in acht genomen worden maar ook de goederen die de overledene naliet. Daarom werd er enkel gebruik gemaakt van de erfenisaangiften afkomstig uit de clusterperiodes 1850-1860, 1895-1905 en 1930-1940. Tabel 1 geeft een overzicht van zowel het aantal overlijdens tijdens deze drie clusterperiodes als van het aantal ingediende aangiften.

8. Thomas PIKETTY, Gilles POSTEL-VINAY en Jean-Laurent ROSENTHAL, "Wealth concentration in a developing economy: Paris and France, 1807-1994", *American economic review*, 96/1, 2006, 236-256.

9. Bruno BLONDÉ, *Een economie met verschillende snelheden: ongelijkheden in de opbouw en de ontwikkeling van het Brabantse stedelijk netwerk (ca. 1750 - ca. 1790)*. Brussel: Paleis der Academiën, 1999, 40.

10. *Voorlopige inventaris van het archief van het Nationaal Instituut voor de Statistiek. Beweging van de burgerlijke stand en loop der bevolking. 1841-1976*, Algemeen Rijksarchief België, < https://search.arch.be/nl/zoeken-naar-archieven/zoekresultaat/ead/index/eadid/BE-A0510_004393_005475_DUT >, geraadpleegd op 4 augustus 2023.

11. Ibidem.

12. Op basis van eigen berekeningen o.b.v. Mouvement de l'état civil. Voor een volledig overzicht zie Daan VAN DEN BUSSCHE, *Vermogensongelijkheid in België: Casus Ninove, 1850-1940*.

13. Databank LOKSTAT, Queteletcentrum, Universiteit Gent. Volkstelling en landbouwtelling 1846.; H. VANGASSEN, *Geschiedenis van Ninove*, dl. 2, Ninove: Uitgeverij de toren, 1960, 534-538.

14. Mainz KARSTEN, *Over bouwen en verbouwen. De textielnijverheid in het arrondissement Aalst (1914-1944): een industriële archeologie.*, departement geschiedenis, Universiteit Gent, 2001.

15. Pieter DE REU, *De erfenisaangifte. Broncommentaar*, Brussel: Algemeen Rijksarchief, 2011, 61.

16. *Inventaris van het archief van het Kantoor der Registratie van Ninove en zijn rechtsvoorgangers (1796-1969) / T. Haeck en D. Vandaele (bewerkt door)*, Het Rijksarchief in België, < https://search.arch.be/nl/zoeken-naar-archieven/zoekresultaat/ead/index/zoekterm/Ninove/eadid/BE-A0514_114082_112770_DUT >, geraadpleegd op 4 augustus 2023; *Inventaris van het archief van het registratiekantoor Ninove. Overbrenging 2014, 1837-1984*, Het Rijksarchief in België, < https://search.arch.be/nl/zoeken-naar-archieven/zoekresultaat/ead/index/zoekterm/Ninove/eadid/BE-A0514_116746_115476_DUT >, geraadpleegd op 4 augustus 2023.

Periode	Aantal overlijdens	Aantal aangiften	Aangiften/overlijdens
1850-1860	682	243	35.63%
1895-1905	860	300	34.88%
1930-1940	1079	469	43.47%
Totaal	2621	1012	39%

Tabel 1: Aantal meerderjarige overlijdens en aantal meerderjarige aangiften in Ninove voor de drie onderzochte clusterperiodes.

Bron: Eigen berekeningen o.b.v. de erfenisaangiften en de registers van overlijden.

Voor de onderzochte clusterperiodes werd in totaal voor ongeveer 39% van de overledenen een erfenisaangifte ingediend. In eerste instantie lijkt dit percentage vrij laag daar theoretisch gezien van alle meerderjarige overledenen een aangifte ingediend moest worden.¹⁷ Wanneer dit percentage vergeleken wordt met de bevindingen van Matthias Van Laer voor de Antwerpse gemeente Borgerhout waar voor de periode 1856-1920 slechts voor 10% van de erflaters een erfenisaangifte ingediend werd, valt het op dat die verhouding voor Ninove integendeel vrij hoog is.¹⁸ Bovendien ligt de dekkingsgraad voor Ninove hoger dan de 30% die Piketty terugvond voor Parijs in de negentiende eeuw.¹⁹

Niettegenstaande de verhouding aangiften ten opzichte van overlijdens voor de casus Ninove vrij hoog is, in vergelijking met de gemeente Borgerhout of de stad Parijs, is het noodzakelijk om kritisch stil te staan bij de mogelijke redenen waarom er voor de meerderheid van de overledenen geen erfenisaangiften ingediend werden en bij de vraag of de aangegeven bezittingen en waarden correct waren. Bij het gebruik van fiscale bronnen in het historisch onderzoek moet er altijd rekening mee gehouden worden dat de kans reëel is dat er belastingontduiking plaatsgevonden kan hebben. Dit geldt zeker voor de erfenisaangiften daar de erfgenamen die de erfbelasting moesten betalen zelf verantwoordelijk waren voor het opstellen van die aangiften en voor de inlevering ervan op het successiekantoor.

Uit het onderzoek van De Reu naar erfenisaangiften als historische bron blijkt dat de belastingadministratie er steeds goed van op de hoogste was wie de erflater was en wie zonder bezit overleden was. Bovendien werden de ingediende aangiften door de administratie steeds grondig gecontroleerd. Net als bij de bevindingen van De Reu zijn er voor de casus Ninove zowel erfenisaangiften terug te vinden waarop bedragen veranderd werden daar de ambtenaren ze te laag vonden als nieuwe aangiften die enkele maanden na de eerste aangifte ingediend werden omdat er volgens de belastingadministratie goederen ontbraken. Niettegenstaande het wettelijk verplicht was om bij het ontbreken van een nalatenschap een *déclaration négative* of een getuigschrift van de gemeente in te dienen op het successiekantoor, gebeurde dit vaak niet.²⁰ De administratie achtte het in die situatie echter weinig zinvol om die erfgenamen te sanctioneren aangezien zij toch geen erfbelasting moesten betalen daar het nettovermogen van de erflaters de 1.000 BF niet oversteeg.²¹ Dit sluit niet uit dat er vermoedelijk erflaters waren die wel een nettovermogen nalieten van boven de 1.000 BF voor wie de erfgenamen echter geen aangifte deden.

Vermogensongelijkheid in de kleinstedelijke context

Ninove was in de tweede helft van de negentiende eeuw en in de eerste helft van de twintigste eeuw een vrij ongelijke samenleving. Dit blijkt uit tabel 2 die de Gini-coëfficiënt bevat wat de standaardmaat is voor de ongelijkheid die de waarde nul heeft bij perfecte gelijkheid en de waarde één bij perfecte ongelijkheid. De Gini-coëfficiënt berekend voor de erflaters voor wie een aangifte ingediend werd, schommelde

17. Er werd gekozen om enkel te kijken naar de meerderjarige overledenen (21 jaar) daar ongeveer een vierde van de overledenen in de onderzochte periode de leeftijd van 1 jaar niet bereikt had. Voor een uitgebreidere analyse zie Daan VAN DEN BUSSCHE, *Vermogensongelijkheid in België: Casus Ninove, 1850-1940*.

18. Matthias VAN LAER, *Vermogensongelijkheid en leeftijd in België: Casus Borgerhout, 1856-1920*, departement Geschiedenis, Universiteit Antwerpen, 2022, 14.

19. Slechts 30% van de Parisiennes liet een *estate* (bevat net als de erfenisaangifte een overzicht van de roerende en de onroerende goederen van de overledene) na wat impliceert dat 70% van de overledenen geen vermogen had bij zijn overlijden. Thomas PIKETTY, Gilles POSTEL-VINAY en Jean-Laurent ROSENTHAL, "Wealth concentration in a developing economy: Paris and France, 1807-1994", 240. Voor Parijs onderzocht Piketty enkel de volwassen overledenen.

20. Een *déclaration négative* is een document dat ingediend moest worden door de erfgenamen indien de overledene geen vermogen naliet.

21. Pieter DE REU, "'Dus meer baete dan schuld': Historische vermogensverhouding en de sociale last van erfrecht en erfbelasting", *Heemkunde en lokaal-erfgoedpraktijk in Vlaanderen*, 5/1, 2015, 7-23, 10-11.

tussen de 0,73 en de 0,85 voor de onderzochte periode. Voor de clusterperiode 1850-1860 was de Gini van Ninove lager dan deze in veel Europese landen waar deze schommelde tussen de 0,86 en de 0,90.²² Er moet echter opgemerkt worden dat de waarden voor de andere landen gecorrigeerd waren om de beperkingen van het gebruikte bronnencorpus weg te werken.²³

22. *Wealth Yearly Ginis*, Clio-infra, < <https://clio-infra.eu/Indicators/WealthYearlyGinis.html> >, geraadpleegd op 4 augustus 2024.

23. Guido ALFANI en Sonia SCHIFANO, "Wealth inequality in the long run", in: Jan Luiten VAN ZANDEN, Marco Mira d'ERCOLE, Mikolaj MALINOWSKI e.a. (red.), *How Was Life?: New Perspectives on Well-being and Global Inequality since 1820*, dl. II, s.l.: OECD, 2021, 107-108.

Ongelijkheid				
Periode	Gini-coëfficiënt	Gemiddelde	Mediaan	Percent zonder vermogen*
1850-1860	0.85	34736.78	3632.44	18.37
1895-1905	0.81	22458.53	3778.52	5.38
1930-1940	0.73	8329.8	2731.28	1.7

Tabel 2: Nagelaten vermogen van de Ninovieters per clusterperiode.
* overledenen met nul of een negatief vermogen.
Bron: Databank auteur.

Zoals in de vorige alinea vermeld werd, zal de Gini-coëfficiënt in de realiteit in Ninove hoger gelegen hebben waardoor deze voor de eerste clusterperiode overeenstemde met de gevonden Gini's van Europese landen. Dit impliceert dat Ninove als kleine agrarische stad in het midden van de negentiende eeuw enorm ongelijk was aangezien de waargenomen Gini correspondeerde met deze gevonden op het nationaal aggregatieniveau. Opvallend is dat de Gini-coëfficiënt voor de tweede clusterperiode in Ninove daalde van 0,85 naar 0,81 terwijl deze volgens Piketty en zijn coauteurs in veel Europese landen net een hoogtepunt bereikte rond de eeuwwisseling. In het Verenigd Koninkrijk, het eerste geïndustrialiseerd land ter wereld, steeg de Gini-coëfficiënt tussen 1860-1900 van 0,90 naar maar liefst 0,97.²⁴ Na de Eerste Wereldoorlog nam de ongelijkheid in Ninove sterk af wat overeenstemt met de trend voor deze periode in andere regio's.²⁵

24. *Wealth Yearly Ginis*, website geraadpleegd op Clio-infra. Op basis van de Gini voor de landen Frankrijk, Italië en het Verenigd Koninkrijk. Jackson TREVOR, "The New History of Old Inequality", 5.

25. Er moet opgemerkt worden dat het toenemend belang van de kredietmarkt mogelijk een rol speelde in de daling van de ongelijkheid. Het percentage schulden ten opzichte van het actief vermogen nam toe van 4% naar 8% naar uiteindelijk 9,4%.

26. Jackson TREVOR, "The New History of Old Inequality", 20.

Wanneer de focus verlegd wordt naar het gemiddelde en naar de mediaan valt op dat de mediaan doorheen de onderzochte periode beduidend lager was dan het gemiddelde wat de ongelijke verdeling van het vermogen bevestigt. Het laag gemiddelde en de lage mediaanwaarde voor de laatste clusterperiode werd veroorzaakt door de sterke devaluatie van de Belgische frank (BF) tijdens de Eerste Wereldoorlog. Zo was 1 BF uit 1900 (standaardjaar) in 1919 nog maar 0,17 BF waard. Er moet echter ook rekening mee gehouden worden dat deze gegevens sterk beïnvloed werden door het aantal personen voor wie een erfenis aangifte ingediend werd. De 10% extra aangiften ten opzichte van het aantal overlijdens in de clusterperiode 1930-1940 betrof minder vermogende personen. De belastingadministratie zorgde er immers voor dat de erfgenamen van rijke overledenen altijd een aangifte indienden. De Gini-coëfficiënt geeft, zoals Jackson aangaf, enerzijds enkel een ruwe benadering van de ongelijkheid en besteedt anderzijds geen aandacht aan hoe de ongelijkheid doorheen de tijd veranderde in de onderzochte samenleving.²⁶

Tabel 3: Vermogensconcentraties per 5 percentielen.
Bron: Databank auteur.

Percentiel							
Periode	P95-100	P90-94	P85-89	P80-84	P75-79	P70-74	P70-100
1850-1860	61.94%	15.40%	7.80%	3.69%	3.01%	2.14%	93.98%
1895-1905	53.36%	15.87%	8.98%	6.09%	4.27%	3.11%	91.68%
1930-1940	49.63%	13.79%	8.25%	5.09%	4.18%	3.29%	84.23%

Daarom wordt er in het nieuw historisch onderzoek naar ongelijkheid vaak gebruik gemaakt van de relatieve vermogensconcentratie. Deze parameter laat immers toe om het percentage van het totaal vermogen in handen van een bepaald percentiel van de bevolking uit te drukken. Onder invloed van het werk van Piketty wordt er voornamelijk gefocust op de rijkste percentielen aangezien de mogelijke veranderingen zo het duidelijkst zichtbaar zijn. Bovendien zijn de rijksten het best vertegenwoordigd in de bronnen.²⁷ Tabel 3 bevat per clusterperiode de bezitspercentages per 5 percentielen voor de 30% rijkste erfstaters. Uit de onderverdeling van de vermogens in percentielen in tabel 3 blijkt dat het bezit van de top 5% rijksten voor de onderzochte periode een neerwaartse trend kende. Voor de eerste clusterperiode bedroeg het percentage van het totaal nagelaten vermogen van P95-100 62%, tussen 1895-1905 daalde dit naar 53% om voor de laatste clusterperiode verder te dalen tot 49%.

In de andere onderverdelingen veranderde het totaal aandeel van het nagelaten vermogen relatief weinig. Uit de P70-100 kolom blijkt dat het totaal aandeel van het vermogen dat de top 30% rijksten bezaten tussen 1850 en 1940 met bijna 10% afnam. Het valt op dat het aandeel van het totaal vermogen dat de top 30% rijksten in Ninove bezaten relatief laag was ten opzichte van andere onderzoeken. Zo bezaten de 10% rijksten in Frankrijk en in het Verenigd Koninkrijk voor dezelfde periode ongeveer een even groot aandeel van het totaal vermogen als de top 30% rijksten in Ninove.²⁸ Ook in vergelijking met de Belgische casus Borgerhout is het relatief aandeel van het totaal vermogen van de rijkste Ninovieters vrij laag. De top 6% in Borgerhout bezaten op het laagste punt in het onderzoek van Van Laer een groter aandeel van het totaal nagelaten nettovermogen dan de top 30% rijkste Ninovieters op hun hoogtepunt.²⁹

Naast het verkregen beeld van hoe ongelijk de samenleving in Ninove was, moet er ook stilgestaan worden bij hoe ongelijk het vermogen van de top percentielen verdeeld was. Het is immers perfect mogelijk dat de algemene ongelijkheid daalt terwijl deze binnen de groepen toeneemt.³⁰ Om dit te achterhalen wordt er gebruik gemaakt van de variatiecoëfficiënt, de verhouding tussen de standaardafwijking en het gemiddelde, om zo op een genormaliseerde manier de ongelijkheid van ieder percentiel voor te stellen en te vergelijken.³¹

27. Ibidem.

28. Thomas PIKETTY, Gilles POSTEL-VINAY en Jean-Laurent ROSENTHAL, "Wealth concentration in a developing economy: Paris and France, 1807-1994", 243. Thomas PIKETTY, *Kapitaal in de 21ste eeuw*, Amsterdam: De bezige bij, 2020, 411; Anthony B. ATKINSON, James P. F. GORDON en Alan HARRISON, "Trends in the shares of top wealth-holders in Britain", *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, 51/3, 1989, 318.

29. Matthias VAN LAER, *Vermogensongelijkheid en leefwijze in België: Casus Borgerhout, 1856-1920*, 19.

30. Jackson TREVOR, "The New History of Old Inequality", 2-3, 9.

31. Bruno BLONDÉ, Isabelle DEVOS, Jord HANUS e.a., *Trend en toeval. Inleiding tot de kwantitatieve methoden voor historici*, Leuven: Universitaire Pers Leuven, 2019, 70-71.

Periode	Percentiel					
	P95-100	P90-94	P85-89	P80-84	P75-79	P70-74
1850-1860	0.82	0.22	0.24	0.1	0.09	0.06
1895-1905	0.85	0.23	0.11	0.14	0.08	0.11
1930-1940	0.79	0.19	0.15	0.09	0.06	0.06

Tabel 4: Variatiecoëfficiënt van het nettovermogen per 5 percentielen.
Bron: Databank auteur.

Uit tabel 4 blijkt dat de variatiecoëfficiënt voor P95-100 schommelde tussen 0,79 en 0,85. Opvallend is dat voor de periode 1895-1905 de variatiecoëfficiënt in de rijkste groep het hoogst was terwijl voor diezelfde periode deze groep op vlak van vermogensconcentratie het grootste aantal procentpunten verloor. Dus niettegenstaande het aandeel in het totaal vermogen van de top 5% rijksten afnam en de samenleving dus egalitairder werd, nam de interne ongelijkheid binnen deze groep toe. De grote interne ongelijkheid binnen P95-100 kan verklaard worden door het enorm nettovermogen van 839.162,80 BF dat Albert Van den Bossche bij zijn overlijden op tien augustus 1885 naliet. Zijn vermogen was immers bijna achtmaal zo

groot als dat van de minst bezittende binnen deze groep. Voor dezelfde periode was ook de grootste daling in de variatiecoëfficiënt waar te nemen daar dit getal voor de periode 1895-1905 0,13 verschilde ten opzichte van de periode 1850-1860. Er was dus geen duidelijke correlatie tussen de verandering in vermogensconcentratie per groep en de verandering van de interne ongelijkheid. Wat ongelijkheid betreft, was er bovendien binnen de rijkste groepen geen duidelijke trend waar te nemen.

In de stad Ninove nam de ongelijkheid doorheen de onderzochte periode af. De daling van de ongelijkheid vond echter reeds plaats op het moment dat in grote (industriële) steden en andere regio's de ongelijkheid een hoogtepunt bereikte. De 5% rijkste Ninovieters onderscheidden zich net als in andere steden van de rest van de bevolking door hun groot vermogen en door de vrij grote interne ongelijkheid binnen de groep.

De rol van de rurale economie in de vermogensopbouw van de Ninovieters

In het voorgaande deel werd aangetoond dat de vermogensongelijkheid in Ninove vanaf het midden van de negentiende eeuw begon te dalen. Deze daling vond bijna een halve eeuw eerder plaats dan wat de literatuur aangeeft voor sterk geïndustrialiseerde steden. Zoals Bert de Munck benadrukte, is het meten van ongelijkheid op lange termijn en het terzelfdertijd verklaren van deze trend niet vanzelfsprekend. Het is immers niet eenvoudig om de causale factoren die verantwoordelijk zijn voor de veranderingen te verzoenen met de lange-termijntrends.³² Daarom wordt in deze paragraaf gefocust op hoe het onroerend goed doorheen de onderzochte periode transformeerde om zo te achterhalen welke impact de waargenomen transformatie had op de eerder waargenomen veranderingen in de vermogensongelijkheid. Het onroerend goed is hiervoor immers het ideaal type vermogensonderdeel daar het grootste deel van het vermogen van de overleden Ninovieters doorheen de hele onderzochte periode (1850-1940) bestond uit onroerende goederen.³³

Dat Ninove in het midden van de negentiende eeuw een agrarische samenleving was, waar een groot deel van de bevolking actief was als landbouwer, wordt bevestigd door de opbouw van het onroerend goed. Uit tabel 5 blijkt dat tijdens de periode 1850-1860 82% van het totaal vermogen geïnvesteerd in onroerende goederen bestond uit land. Dit betekent dat tijdens de eerste clusterperiode maar liefst 74% van het totaal nagelaten vermogen bestond uit land. Het bezitten van land was in Ninove een ideaal dat door een groot deel van de samenleving nagestreefd werd. Dit gold niet enkel voor de allerrijksten aangezien Ninove een van de weinige Oost-Vlaamse provinciesteden was waar bezitloze gezinnen niet in de grote meerderheid waren.³⁴ Doordat het bezit van land een ideaal was voor diverse lagen van de bevolking impliceert dit dat in deze periode de huisnijverheid een ontzettend belangrijk onderdeel was van de stedelijke economie van Ninove. De landbouw bood immers in Oost-Vlaanderen op dat moment geen bestaanszekerheid waardoor boeren ook actief moesten zijn in de proto-industrie.³⁵

Rond de eeuwwisseling bestond nog ongeveer de helft van het onroerend goed uit land. Voor de laatste clusterperiode daalde dit tot 18%. Tegen de vooravond van de Tweede Wereldoorlog was het ruraal karakter van Ninove dus grotendeels verdwenen aangezien dan slechts 10% van het totaal nagelaten vermogen nog bestond uit landbouwgrond. De afname van het belang van land ging gepaard met een sterke stijging van het bezit van vastgoed. Voor de laatste clusterperiode bestond 46% van het totaal nagelaten vermogen uit huizen terwijl dit voor de eerste clusterperiode slechts 16% was.

32. Bert DE MUNCK, "Diachrony, Synchrony and Modernity: How to Contribute to the Debate on Economic Inequality from an Historical Perspective?", in: Bruno BLONDÉ, Sam GEENS, Hilde GREEFS e.a. (red.), *Inequality and the City in the Low Countries (1200-2020)*, Turnhout: Brepolis Publishers, 2020, 377-396, 381, 383.

33. Voor een volledige analyse van de vermogensopbouw van de overleden Ninovieters zie Daan VAN DEN BUSSCHE, *Vermogensongelijkheid in België: Casus Ninove, 1850-1940*.

34. Eric VANHAUTE, "Chacun est propriétaire ou espère le devenir: het grondbezit in Vlaanderen, begin 19de eeuw - begin 20ste eeuw", *Belgisch tijdschrift voor nieuwste geschiedenis-Revue Belge d'histoire contemporaine*, 26/1-2, 1996, 105-131, 118.

35. Martin GOOSSENS, *The economic development of Belgian agriculture: a regional perspective 1812-1846*, Brussel: AWLSK, 1992, 278-280.

Onroerend goed

Type bezitting	1850-1860	1895-1905	1930-1940
Huis	17.86%	49.29%	81.50%
Land	82.14%	50.71%	18.50%
Totaal	100%	100%	100%

Tabel 5: Aandeel onroerende goederen in huis en land.³⁶
Bron: Databank auteur.

Het belang van landbezit in de stedelijke economie was, zoals eerder besproken, geen uitzonderlijk fenomeen in België. In de tweede helft van de negentiende eeuw werd in België maar liefst 66% van alle gecultiveerde landbouwgrond verpacht en werd een vijfde van de totale landbouwpbrengst overgedragen aan niet-agrarische landeigenaren die vaak in de steden woonden.³⁷ Dit kwam doordat grootgrondbezit in deze periode een enorm lucratieve aangelegenheid was aangezien enerzijds de beschikbare landbouwgrond in België schaars werd door de bevolkingsgroei en anderzijds doordat het eeuwenoude landbouwsysteem de maximale productiviteit bereikt had.³⁸ Dit zorgde ervoor dat de pachtprizen van landbouwgrond in België ongekende hoogtes bereikten. Zo was in België de gemiddelde pachtprijs tweemaal zo hoog als die in het Verenigd Koninkrijk.³⁹

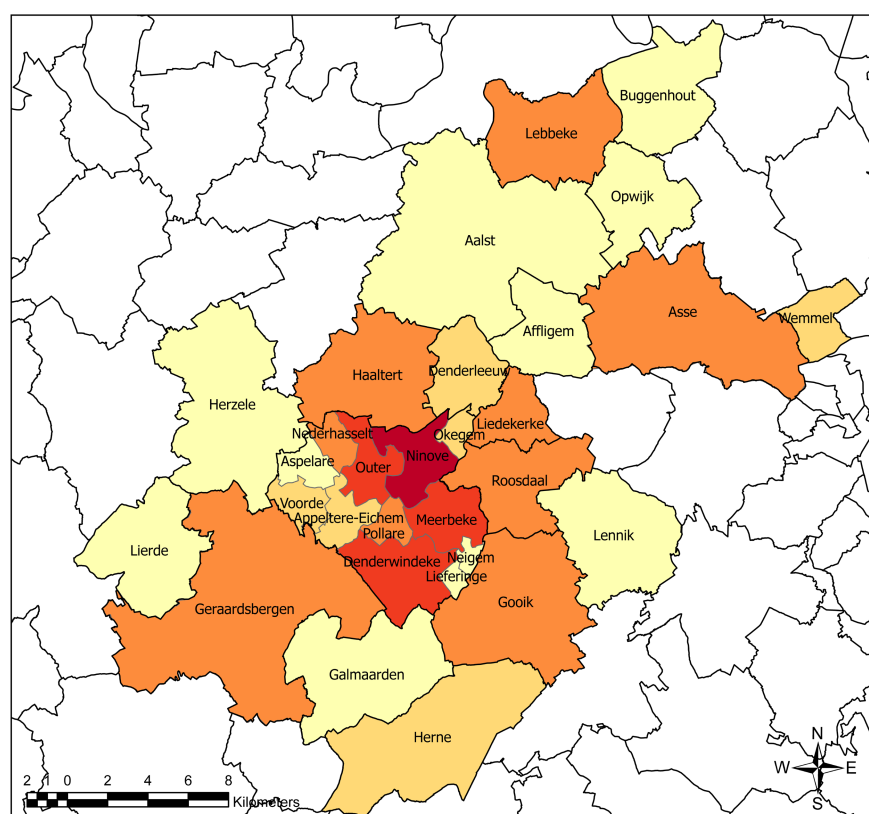
Bovendien speelde de Belgische overheid een belangrijke rol in de reden waarom grootgrondbezit een lucratieve aangelegenheid was voor vermogenden. De belastinginkomsten op land bleven min of meer stabiel tussen het einde van de achttiende en het midden van de negentiende eeuw waardoor de pachtopbrengsten bijna volledig bij de grootgrondbezitters terecht kwamen.⁴⁰ Voor Oost-Vlaanderen vloeide maar liefst 20 à 25% van de landbouwsurplus naar de grondbezitters. Volgens Kint resulteerde dit in een jaarlijks gemiddeld effectief nettorendement van 3% wat ervoor zorgde dat grondbezit een veilige, niet-speculatieve belegging was die bovendien sociaal aanzien genoot.⁴¹

36. Merk op dat er een verschil is tussen het aandeel in onroerend goed en het aandeel in het totaal nagelaten vermogen. Het aandeel van het onroerend goed in het totaal vermogen van de overleden Ninovieters was als volgt: 1850-1860 = 91%, 1895-1905 = 70% en 1930-1940 = 56%. Het totaal nagelaten vermogen in huizen voor de periode 1930-1940 wordt dan als volgt berekend: $(81.5 \times 56) / 100 = 45,64\%$.

37. Eric VANHAUTE, "Rich Agriculture and Poor Farmers: Land, Landlords and Farmers in Flanders in the Eighteenth and Nineteenth Centuries", *Rural History*, 12/1, 2001, 19-40, 23; Pieter DE GRAEF, "Did Urban Manure Nourish the Country?: Social Consequences of Fertiliser Improvement in Eighteenth-Century Flemish Farming", in: Bruno BLONDÉ, Sam GEENS, Hilde GREFFS e.a. (red.), *Inequality and the City in the Low Countries (1200- 2020)*, Turnhout: Brepolis Publishers, 2020, 63-77, 74.

38. Het bezitten van grond was niet enkel in de negentiende eeuw enorm lucratief. Al in de zeventiende en achttiende eeuw was er sprake van een (stedelijke) *rent-seeking* bourgeoisie die grond aankocht op het platteland om zich zo van een inkomen te verzekeren onder de vorm van landpacht. Voor meer informatie over de *rent-seeking* bourgeoisie in Aalst zie Reinoud VERMOESEN, "Het verraad van de boerende bourgeoisie. Grondbezit en grondgebruik in de buitenwijken van een kleine, vroegmoderne stad.", *Het Land van Aalst*, 72/1, 2020, 17-29.

39. Benjamin Seeböhm ROWNTREE, *Land and labour: lessons from Belgium*, Loden: Mlacmillan and Co, 1910, 148.

Figuur 1: Kaart totaal vermogen in landbouwgrond 1850-1860 in bezit van de inwoners van Ninove.⁴²

Legende

Totaal vermogen in landbouwgrond 1850-1860 in bezit van de inwoners van Ninove

Belgische frank

Light yellow	≤ 25000
Yellow	≤ 58000
Orange	≤ 137000
Dark orange	≤ 464000
Red	≤ 1410000

Voor de periode 1850-1860 had Ninove een landbezittende elite die tot ver buiten de eigen stadsgrenzen grond bezat. Figuur 1 geeft per gemeente de totale waarde in land weer waar de overleden Ninovieters grond bezaten. Het grootste deel van het vermogen was in Ninove zelf geïnvesteerd. Volgens het bronnencorpus leefden in de stad enkele agrarisch actieve landeigenaren. Dat de meerderheid van het land in bezit was van niet-agrarisch actieve landeigenaren is duidelijk op de kaart waar te nemen. Niet enkel in de huidige deelgemeenten Denderwindeke, Meerbeke en Outer hadden de overleden Ninovieters vrij hoge bedragen in grond geïnvesteerd maar ook in de nabijgelegen gemeentes Geraardsbergen, Roosdaal, Gooik, Haaltert, Asse, Dus de regio waarin geïnvesteerd was in landbouwgrond was vrij uitgebreid. De totale opbrengst van de grondrente bedroeg in 1850 volgens Kint 3.371.597,34 BF in Ninove.⁴³

Niettegenstaande het bezit van landbouwgrond een zeer lucratieve aangelegenheid was, is het merkwaardig dat bijna vijftig jaar later het belang van landbouwgrond in het totaal vermogen plots sterk afnam. Zoals tabel 6 aangeeft, lieten in de tweede clusterperiode de overledenen immers evenveel hectare land na als in de periode ervoor. Het afnemend aandeel van landbouwgrond in het totaal vermogen kwam echter door de daling van de grondprijzen. Een vierkante meter landbouwgrond kostte voor de eerste clusterperiode nog 1,01 BF terwijl ongeveer vijftig jaar later een vierkante meter nog slechts 0,56 BF waard was.

40. Eric VANHAUTE, "Rich Agriculture and Poor Farmers: Land, Landlords and Farmers in Flanders in the Eighteenth and Nineteenth Centuries", 34-35.

41. Ph. KINT, *Prometheus aangevuurd door Demeter: De economische ontwikkeling van de landbouw in Oost-Vlaanderen 1815-1850*, 307-312.

42. Zelfgemaakte Gis-map op basis van de databank van de auteur en het kadastrale percelenplan van de FOD Financiën Ibidem, 305. De opbrengst is geïndexeerd voor het standaardjaar 1900.

43. Ibidem, 305. De opbrengst is geïndexeerd voor het standaardjaar 1900.

44. Guy DEJONGH, *Tussen immobiliteit en revolutie. De economische ontwikkeling van de Belgische landbouw in een eeuw van transitie, 1750-1850.*, departement Geschiedenis, Katholieke Universiteit Leuven, 1999, 17-18, 104.

45. H. VANGASSEN, *Geschiedenis van Ninove*, 523-527.

46. Martin GOOSSENS, *The economic development of Belgian agriculture: a regional perspective 1812-1846*, 278-280.

47. Databank LOKSTAT, Queteletcentrum, Universiteit Gent. Nijverheidstelling 1896.

Tabel 6: Onroerende goederen, overzicht aantal huizen en volume land.
Bron: Databank auteur.

Onroerend goed			
Type bezitting	1850-1860	1895-1905	1930-1940
Huis (aantal)	175	212	599
Land (m ³)	6223439	6048783	1763149
Totaal	100%	100%	100%

Deze sterke waardedaling van landbouwgrond kan toegeschreven worden aan de crisis in de proto-industrie. Doordat grootgrondbezit een zeer lucratieve aangelegenheid was, zorgde de speculatiezucht van de grondeigenaars en van de stedelijke burgers ervoor dat de reeds kleinschalige landbouwbedrijven nog verder versnipperd werden. Hierdoor moesten de landbouwers steeds hogere pachtprizen betalen voor kleiner wordende stukjes grond. Dit gold zeker voor de provincie Oost-Vlaanderen aangezien het landbouwareaal daar sinds de negentiende eeuw zijn plafond bereikt had. Doordat landbouw in Oost-Vlaanderen niet langer een bestaanszekerheid bood, zagen veel boeren zich genoodzaakt om een bijkomend inkomen te zoeken in de huisnijverheid.⁴⁴ Ook in Ninove werden landbouwers afhankelijk van de huisnijverheid. Op het einde van de achttiende eeuw was een zeer groot aantal landbouwers in en rond de stad afhankelijk van de vlasnijverheid. Volgens het gemeentebestuur was zelfs bijna de volledige bevolking rechtstreeks betrokken bij deze nijverheid.⁴⁵

De neerwaartse druk op de lonen en de opwaartse druk op de pachtprizen in Oost-Vlaanderen resulteerde in een situatie waarin veel plattelandsbewoners amper konden rondkomen.⁴⁶ Rond de overgang naar de twintigste eeuw bood de huisnijverheid in combinatie met de landbouw niet langer bestaanszekerheid voor de landbouwers in het hele arrondissement Aalst. De textielsector groeide immers rond deze periode uit tot een van de belangrijkste industriële sectoren van dat arrondissement. Dit gold zeker voor Ninove dat na Aalst uitgroeide tot het belangrijkste textielcentrum.⁴⁷ Door de toenemende mechanisering van de

textielindustrie konden handspinners en wevers niet langer concurreren met de industriële sector.⁴⁸ Dit had als gevolg dat landbouwers niet langer konden rekenen op hun inkomsten uit de proto-industrie waardoor ze niet meer in staat waren om de torenhoge pachten te betalen. Dit leidde tot de daling van de grondprijzen in Ninove.

Het toenemend belang van het bezit van huizen op het einde van de negentiende eeuw was een gevolg van de industrialisering van de stad. De grote toename van het aantal huizen in tabel 6 voor de periode 1930-1940 was immers een gevolg van de bouw van ‘werkmanshuizen’. Doordat het aantal arbeiders in de stad sterk steeg, werd het bezitten van ‘werkmanshuizen’ de nieuwe lucratieve aangelegenheid. Zo was handelaarster Celina Valkenier bij haar overlijden deels eigenaar van maar liefst 106 ‘werkmanshuizen’ in de stad. Het investeren in huizen of appartementen voor arbeiders in de eigen stad was een vaak voorkomende investeringsstrategie voor de gegoede middenklasse.⁴⁹ De gegoede middenklasse investeerde in huizen of appartementen omdat vastgoed voor hen symbool stond voor onafhankelijkheid, autonomie en veiligheid. Vaak werd in de eigen stad geïnvesteerd daar dit toeliet om de eigen bezittingen in het oog te houden en zo het vermogen persoonlijk te controleren.⁵⁰ Het feit dat mevrouw Valkenier de huizen niet volledig bezat, toont aan dat de gegoede Ninovieters bovendien ook sociaal kapitaal bezaten dat hen in staat stelde om samen met anderen in vastgoed te investeren.

Het bezit van land en huizen was dus doorheen de onderzochte periode de voornaamste manier waarop Ninovieters hun vermogen opbouwden. De eerder waargenomen vroege daling van de ongelijkheid in Ninove ging gepaard met de crisis in de proto-industrie die ervoor zorgde dat landbouwprijzen bijna halveerden in een halve eeuw tijd. Door de transformatie van een agrarische samenleving naar een industriële samenleving werd het bezit van ‘werkmanshuizen’ echter de nieuwe lucratieve aangelegenheid.

Besluit

In het academisch onderzoek naar economische ongelijkheid bestond er het afgelopen decennium een consensus dat in de rijke Westerse landen de ongelijkheid aan de vooravond van de Eerste Wereldoorlog een hoogtepunt bereikte om na de oorlog tot en met de jaren zeventig te dalen om nadien opnieuw toe te nemen. Uit recente empirische data bleek dat bepaalde veronderstellingen die tot die bestaande consensus geleid hadden mogelijk herzien moesten worden. Daarom werd in dit artikel, dat een bijdrage levert aan de opkomende literatuur over de vermogensongelijkheid in België in de negentiende en in de twintigste eeuw, bewust gefocust op de kleinstedelijke context. Deze focus maakte het immers mogelijk om naast het waarnemen van de verandering in de ongelijkheid ook een onderzoek uit te voeren naar de achterliggende factoren die voor de waargenomen veranderingen gezorgd hadden. Allereerst werd er onderzocht hoe de vermogensongelijkheid in Ninove veranderde tussen 1850 en 1940 en of de waargenomen evolutie in de lijn lag van de evolutie op grootstedelijk niveau. Vervolgens werd er gekeken naar welke impact de rurale economie had op de waargenomen veranderingen in de ongelijkheid.

Tijdens de periode 1850-1940 nam de vermogensongelijkheid in Ninove voor iedere clusterperiode af. Vooral de daling van de ongelijkheid tussen de eerste en de tweede clusterperiode was opvallend daar deze daling plaatsvond op het moment dat in grote industriële steden de ongelijkheid net een hoogtepunt bereikt had. Dit deed het vermoeden ontstaan dat in de kleine rurale context andere processen gaande waren dan in de grote geïndustrialiseerde steden. Het aandeel dat de 5% rijkste

48. Benjamin Seebom ROWNTREE, *Land and labour: lessons from Belgium*, 98.

49. In kleine rurale steden zoals Ninove was er geen sprake van extreem rijke industriëlen.

50. Geoffrey CROSSICK en Heinz-Gerhard HAUPT, *The Petite Bourgeoisie in Europe 1780-1914*, Londen, New York: Routledge, 1995, 123-126, 201-205.

Ninovieters bezaten, daalde bovendien aanmerkelijk doorheen de onderzochte periode. Daarnaast was het aandeel van het totaal vermogen dat de rijksten in Ninove bezaten beduidend lager dan de resultaten waargenomen voor Groot-Brittannië door Atkinson, voor Frankrijk door Piketty en voor de Belgische casus Borgerhout door Van Laer.

Naast de opvallende daling van de ongelijkheid in Ninove tussen de eerste en de tweede clusterperiode werd er eveneens een opmerkelijke verandering in het bezitsspatroon van de overledenen waargenomen. Voor de periode 1850-1860 was maar liefst 74% van het totaal vermogen van de overledenen geïnvesteerd in landbouwgrond. Dit procent nam echter aanzienlijk af voor de periode 1895-1905 daar de waarde van de landbouwgrond gehalveerd was als gevolg van onder andere de crisis in de proto-industrie. Veel landbouwers in Oost- Vlaanderen konden immers onmogelijk de hoge pachtprizen nog betalen. Dit doet veronderstellen dat naast oorlogen, rampen en progressieve taxatie ongelijkheid in een samenleving ook kon dalen als gevolg van een transformerende samenleving. De gedwongen overgang van een agrarische samenleving naar een industriële samenleving door de crisis in de proto-industrie zorgde er immers voor dat de rijke Ninovieters door de vrij plotse daling van de grondprijzen niet de kans kregen om op tijd hun vermogen te investeren in de industriële sector.

Het onderzoek naar de rurale kleinstedelijke context toonde aan dat het noodzakelijk is om nieuwe casussen te onderzoeken en stil te staan bij de achterliggende factoren die gezorgd hadden voor de waargenomen veranderingen in de ongelijkheid. Nieuwe casussen voor het opkomend onderzoek naar de ongelijkheid in België zijn noodzakelijk daar de vraag zich opdringt waaraan de gevonden verschillen met het bestaand onderzoek te wijten zijn. Het is immers mogelijk dat voor andere regio's in België andere resultaten terug te vinden zijn aangezien, zoals Kint, Goossens en Dejongh in hun onderzoek naar de agrarische sector in België opmerkten, de landbouwers in de provincie Oost- Vlaanderen voor hun bestaanszekerheid het sterkst afhankelijk waren van de huisnijverheid.

Aalst & Geraardsbergen in Erasmus Causse zijn ‘Beschrijvingh van de steden der Vereenigde Provinciën in de Spaensche Nederlanden gelegen’.

Christian De Paepe

Op rijpere leeftijd, vermoedelijk in 1727, vijf jaar na een beroerte met verlamming van de onderste ledematen tot gevolg, zet de in 1660 te Kortrijk geboren kunstschilder en lakenhandelaar Erasmus Causse¹ zich aan de redactie van een reeks literaire geschriften. De voordien eerst reizende artiest, later bedrijvige textielcommerçant, nu onverwacht en noodgedwongen gekluisterd aan tafel en zetel, neemt zich voor het relaas van zijn *Thienjaerige Reijse* door Europa en zijn sindsdien bijgehouden erudiete notities over geschiedenis, streken en steden, te boek te stellen tot nuttig tijdverdrijf voor zichzelf en ter instructie van zijn lezers. Zo schrijft hij in het *Nawoord* van zijn reisverslag:

*Ik heb de inspanning gedaan en deze reis beschreven
nadat ik door Gods wil vijf jaren was gebleven
verlamd in mijn leden. De voeten en het been
die leken machteloos, de handen maar alleen
die waren nog gezond, waarmee dat ik kon drijven
mijn pen op het papier. Daarom ben ik gaan schrijven ...*

Een op vandaag in privébezit bewaarde prachtig ingebonden codex² bevat het resultaat van E. Causse zijn even onverwachte als verplichte huisvlucht. Het bijzonderste en veruit omvangrijkste onderdeel van die verzamelde geschriften bevat het lijvige verslag van de tien jaar durende vormingsreis die de jonge man tussen 1687 en 1697 ondernam ter vervolmaking van zijn opleiding tot kunstschilder. Die ‘grand tour’ bracht hem achtereenvolgens in Frankrijk, Savoie, Italië, Bohemen, Oostenrijk, Duitsland en Nederland. Van dit uitvoerige reisrelaas zijn in het Kortrijkse Rijksarchief een korte voorbereidende versie, een collectie losse nota’s en een fragment van een langere versie, onlangs, na hun mysterieuze verdwijning, even mysterieus weer opgedoken.

Al deze handgeschreven documenten laten zien hoe een oorspronkelijk bondig *egodocument*, bestaande uit een objectief *itinerarium* met een reeks korte reisnotities, bij de eindredactie is uitgegroeid tot een uitgebreide en geïllustreerde algemene culturele reisgids. Dit ten gerieve van al wie zich degelijk wil voorbereiden op een verre reis of wie zich gewoon vanuit zijn luie zetel wil informeren over landen, steden, belangrijke personen en historische gebeurtenissen in het buitenland. Erasmus Causse schrijft hierover onder meer het volgende in zijn *Voorwoord aan de goedwillende lezer*:

1. Voor uitvoerige gegevens over het leven en de werken van Erasmus Causse zie: Christian DE PAEPE, *De Tienjarige Reis van Erasmus Causse. De ‘Grand Tour’ van een Kortrijkse schilder (1687-1697)*. Gemoderniseerde eindversie met een inleidende studie, verklarende noten en bijlagen. Kortrijk, Handelingen van de Koninklijke Geschied- en Oudheidkundige Kring van Kortrijk, nieuwe reeks, LXXXIV (2019), 364 p.

2. Ik dank oprecht de eigenaar van de codex die me vriendelijk de toestemming gaf voor de consultatie van het handschrift en de publicatie van de hier bestudeerde fragmenten. Dank ook aan het bestuur van *Het land van Aalst* voor de belangstelling.

*Al wie nieuwsgierig is naar buitenlandse rijken,
en die in staat niet is om die te gaan bekijken ...
die kan hier zeer goedkoop, met weinig moeite, merken
al wat er is te zien. Welk huis en schone kerken
waar elke stad op roemt, waar ergens een fontein
hoog uit de aarde springt, en waar de beste wijn
met smaak gedronken wordt ...*

[...]

*waar een paleis van prins ofwel van graven staat,
waar nu een rechtbank is van Koninklijke Raad,
waar stoere torens zijn en wondere gebouwen,
wat vreemde rariteit een mensenoog kan schouwen,
waar vele goede vruchten op het land worden gezaaid,
waar dorre streken zijn of waar nooit wordt gemaaid,
waar grote schaarste is aan drinken of aan eten,
waar rijke overvloed de armoe doet vergeten,
waar vele kloosters zijn of waar nog een abdij staat,
waar bisschopszetels zijn of waar een groot prelaat ...*

Portrettekening van Erasmus Causse door Leopold-Ignace Piers d'Ollinghe.

Bron: Handschrift 2284 *Recueil de dessins à la plume*, Bibliotheek van de Université de Liège.

De auteur presenteert het definitieve relaas van zijn culturele en artistieke tocht door half Europa als een afgewerkt boek, klaar om gedrukt te worden, met een versierd titelblad, een voor- en nawoord tot de lezer, een devote opdracht aan O.L.-Vrouw van Loreto, talrijke kleinere randtekeningen, enkele grotere illustraties en een slotvignet. Voor zover bekend is het werk evenwel nooit tot een gedrukte uitgave gekomen.

Aan zijn reisverslag heeft Erasmus Causse nog een drietal andere teksten toegevoegd: een cultuurhistorische spaarzaam geïllustreerde verhandeling, *Beschrijvingh van de Steden der Vereenigde Provinciën in de Spaensche Nederlanden gelegen*, het relaas van de opstand van de Napolitaanse bevolking in 1647 onder de leiding van de volksmenner Tommasso Aniello (1620-1647), *Van den oproer tot Napels*, en een kort opstel, met als titel *Beschrijvinge van de goede hospitalen*, gebaseerd op het ooggetuigenverslag van twee Kortrijkse vrienden pelgrims. Al de voornoemde geschriften krijgen in het manuscript een doorlopende folionummering wat zowel de chronologie van hun redactie als hun structurele samenhang benadrukt. Na het laatste genummerde folio volgen dan afsluitend nog drie korte niet genummerde documenten, eveneens werk van Causse. Ze zijn waarschijnlijk door een latere eigenaar van de handschriften, bij gelegenheid van het inbinden van de codex, aan het geheel toegevoegd: eerst een *Tafel van de merckelijcke schoonheden van de steden*, een soort index van alle belangrijke steden die in de codex ter sprake komen, gevolgd door een *Kort Traktaat over de Gereformeerde kerk* met daarbij het verhaal van de ziekte en de dood van de Nederlandse schilder van Mieris, en tot slot een los folio, op papier met afwijkend formaat, met het *Leven van den heiligen Gedeon, rechter ende Oper Capitein der Israëlieten*.

Hier gaat onze aandacht speciaal naar het onderdeel met de *Beschrijvingh van de Steden der Vereenigde Provinciën in de Spaensche Nederlanden gelegen*. Dit opstel bevat een beknopte voorstelling van zeventien Zuid-Nederlandse steden. Na de vier belangrijkste plaatsen in Brabant (Leuven, Brussel, Antwerpen en Mechelen), komen de Vlaamse hoofdsteden Gent en Brugge plus Causse zijn geboortestad Kortrijk wat uitvoeriger aan bod, gevolgd door kortere teksten over Ieper, Oudenaarde, Menen, Aalst, Dendermonde en Geraardsbergen. Ook drie steden van wat de auteur als 'Waa's Vlaanderen' aanduidt (Rijsel, Doornik en Douai) worden behandeld. Het handschrift sluit ietwat verrassend af met de beschrijving van de stad Oostende.

Dergelijke opstellen met stedenbeschrijvingen, zowel gedrukte en gepubliceerde als alleen in handschrift bewaarde, zijn een gekend en geliefd literair genre dat vooral gedurende de tweede helft van de 17de en de eerste helft van de 18de eeuw een hoogtepunt kende.³ Het klassieke stedenboek combineert verschillende subgenres: aardrijkskunde, cartografie, chorografie (landschappelijke beschrijving van de stad en haar omgeving), algemene geschiedenis en lokale kroniek, sociologie en economische bedrijvigheid, kerkelijke, politieke, institutionele en administratieve data, lofzang op de kwaliteiten en de realisaties van de bestuurders en de lokale bevolking, aanbevelingen voor reizigers, met verwijzing naar tradities, folklore, plaatselijke gewoontes en feesten, mogelijkheden en moeilijkheden voor logies en horeca, plus nog een pak andere leuke weetjes. Veel van die verhandelingen bevatten ook originele of ontleende illustraties. Al bijeen leerzame en ontspannende lees- en kijkboeken. Je kan die ofwel effectief meenemen op reis ofwel ermee je gewoon vanuit je zetel in gedachten naar verre landen en streken verplaatsen.

De meeste van die beschrijvingen volgen een min of meer vast stramien dat ook bij de behandeling door Causse van de steden Aalst en Geraardsbergen in zekere mate terug te vinden is. Een eerste reeks beschouwingen betreft meestal de naam van de stad, haar oorsprong of stichting, de belangrijkste historische gebeurtenissen, haar ligging binnen de behandelde streek en haar bijzonderste landschappelijke eigenschappen, de aanwezigheid van een waterloop, speciale gewassen of teelten. Daarna wandelt de lezer als het ware van buiten de stadsmuren de stad binnen om de vooraanstaande kerkelijke en burgerlijke gebouwen en de pleinen te bekijken. Heel veel aandacht gaat ook, vooral in de zuidelijke rooms-katholieke streken, naar de mannelijke en vrouwelijke kloosterorden, de hospitalen en andere sociale instellingen, hun stichting en hun taak binnen de lokale gemeenschap. De officiële burgerlijke functies komen eveneens ter sprake, de rol van de burgemeester en de schepenen, de baljuws en andere rechtsfunctionarissen. Tot slot is er meestal ook nog een vermelding van de typische lokale economische bedrijvigheid en de markten.

In tegenstelling tot zijn reisverslag waar hij zijn verhaal brengt als een ooggetuige, met een pak persoonlijk beleefde gebeurtenissen en originele herinneringen, heeft Erasmus Causse het zich bij zijn stedenbeschrijvingen niet al te moeilijk gemaakt. Van originaliteit en persoonlijk getuigenis is hier nauwelijks sprake. Ook al vermeldt hij een zeldzame keer toch expliciet zijn bron van informatie, in de regel is zijn tekst een samenraapsel, een verkorte versie of een licht gewijzigde variant van andermans werk. Dit is zeer duidelijk in het geval van de stad Aalst en ook wel, zij het in mindere mate, van Geraardsbergen. De informant is hier op de allereerste plaats Antonius Sanderus,⁴ in het bijzonder in zijn *Flandria illustrata*. Ter illustratie van het door Erasmus Causse doorlopend gehanteerde redactieproces bij zijn beschrijving van de meeste steden loont het de moeite hier een korte vergelijking te maken tussen enkele passages uit zijn tekst en de gebruikte maar verzwegen brontekst. Die laatste verwijst op zijn beurt ook al naar vroegere werken van onder meer Jacobus Marchantius⁵ en Jean-Baptiste Gramaye.⁶ Eerst komt een fragment van de oorspronkelijk Latijnse tekst van de stadsbeschrijvingen van Sanderus en Gramaye, daarna de Nederlandse vertaling ervan en tot slot de tekst van Erasmus Causse.

3. Voor een algemene analyse van het genre, zij het dan vooral toegespitst op steden in Nederland in de 17de eeuw, zie: Eddy VERBAAN, *De woonplaats van de faam. Grondslagen van de stadsbeschrijving in de zeventiende-eeuwse Republiek*, Hilversum, 2011.

4. Antoon Sanders (1586-1664), geschiedkundige en theoloog, auteur van onder meer *Flandria illustrata sive Descriptio comitatus illius...*, Keulen, 1641-1644 en *Chorographia sacra Brabantiae...*, Brussel, 1659-1663.

5. Jacques Marchant (1537-1609), geschiedkundige, jurist en dichter, auteur van onder meer *De rebus gestis à Flandriae comitibus* (Leuven, 1557), *De rebus Flandriae memorabilibus* (Antwerpen, 1567) en *Flandria commentariorum libri IIII* (Antwerpen, 1596).

6. Jean-Baptiste Gramaye (1579-1637), historicus, auteur van onder meer *Antiquitates illustrissimi comitatus Flandriae* (Leuven, 1611) en *Antiquitates ducatus Brabantiae* (Brussel, 1610).

Antonius SANDERUS

Flandria Illustrata, 's Graven Hage, De Vos, 1735, dl. III, pp. 139 en vv.

Urbs Alostana primum Burgus, exinde Castellum, seu vicus aliquis fuit, vel domorum congeries vallo fossaque munita castrorum instar...

Legimus, inquit Meyerus, in Belgarum historiis, Gandavum occupatum fuisse a Wandalis Caroci principis ductu circiter annum a partu Virginis 411, contraque Wandalos Gandavum tenentes a Gothis in Nerviiis tunc dominantibus Alde-nardum & Alostum castella fuisse exstructa...

Ad etymon Alosti quod spectat, cum aliis quibusdam existimat Mar-chantius inde natum, quod in orientali quoque regione positum sit. Ad orientem solem Flandriae, inquit, primum occurrit oppidum munitum Alostum, & vernacule contracteque Aalstum, forte Flandris in Brabantiam cogitantibus, tractum illum, Al-oost, id est, omnino orientalem, nomine suo denotans...

Joan.-Bapt. GRAMAYE

Antiquitates illustrissimi comitatus Flandriae, Leuven - Brussel, Aeg. Denique / Fratres Tserstevens, 1708, *Alostum*, p. 33.

Ad Alostum quod attinet ejus omnis antiquitas a re sacra merito petatur, eo quod Rodolphus comes, Balduini Ferrei filius... anno 870 tradatur ecclesiam in honorem D. Virginis juxta castrum Alost ... capitulo donasse ...

Antonius SANDERUS

Verheerlijkt Vlaandre, Leiden-Rotterdam -Den Haag, 1735, dl. III, pp. 61 en vv.

Aalst was in het begin een burcht, en vervolgens een kasteel, of eene wijk of reeks van huizen, met eenen aarden wal en eene gracht...

Wij lezen (zegt Meyer) in de geschiedenissen der Nederlanden, dat de stad Gendt door de Wandalen onder de aanvoering van hunnen prins Karokus, omtrent het jaar na Christus geboorte 411, ingenomen is, en dat de Gotten, op dien tijd in het land der Nerviers heerschende, de kasteelen van Oudenaarde en van Aalst tegen de Wandalen die Gendt in bezit hadden, versterkt hebben...

Aangaande de betekenis van den naam dezer stad, is Marchant nevens eenige andere van gevoelen, dat ze dien naam gekregen heeft, omdat ze in het Oostelijke gedeelte van Vlaandre gelegen is. 'Ten Oosten van Vlaandre' (zegt hij) ontmoet men vooreerst de sterke stad, welke in het latijn Alostum, en in 't Vlaamsch, bij verkorting, Aalst genaemt word, hebbende misschien dien naam gekregen van haare landstreek welke de Vlamingen die door dezelve naar Brabant reisden, Al-Oost, dat is geheel Oost, noemden.

Wat de stad Aalst betreft (zegt Gramay) haar begin kan men met recht van den tijd der geestelijke stichtingen ophalen, ... dat Graaf Rodolf, zoon van Boudewijn met de Ijzeren arm ... in 870 de kerk bij het kasteel van Aalst, ter eere van de H. Maagd Maria, aan het kapittel van O.L.Vrouw te Kamerik, vereert heeft...

Hier is maar eene Kerspelkerk aan God toegewyd, ter gedagtenis van St. Maarten. Deze is ook een collegiale kerk. Deze kerk was voor den laatsten brand in 1605, zeer groot en deftig gebouwd, en is echter zeer schoon en een der fraaiste van het land, of schoon de zelve niet volkomen opgebouwd is.

Het kapittel bestaat in twaalf kanonniken, een proost, en een deken die ook meteen pastoor der stad is. Zy is gesticht geweest in 1046, in het dorp van Haltert digt by de stad, door den heer Engelbert ... doch wierd uit oorzaak van de oorlogen, waar van dit land altyd het toneel is geweest, in 1495 in de stad verplaatst.

Erasmus CAUSSE

Beschrijvingh van de steden... f° 283-284

Deze stadt was eertijds enkelijck eenen burg, den welcken daer naer de gedaente heeft verkregen van een casteel met weinich huijsen, omringelt met wal en vesten...

...en volgens Meyerus gebouwt ende opgerecht in 't jaer 411.

Wat aengaet haren naem van dese stadt Aelst, wij sijn van gevoelen dat een afgebrocken Vlaems woort is, en voort-komt van al-oost, omdat de stadt langst den oostkant de eerste is van Vlaenderen.

Rodolphus, sone van Boudewijn den IJseren, heeft alhier in 't jaer 870 een kerk gesticht, toege-heijlight aen O.L. Vrouw.

... hebbende maer een progiekerk, toegeheijlight aen O.L.Vrouwe en S. Maarten, sijnde een collegiale, seer schoon en groot verheven, alwaer een uijt nemende schilderije te sien is van den fameusen Rubbens. Sij is in 't jaer 1605 door den brandt verslonden. Alhoewel sij noch t'eenemael is herstelt nochtans magh sij met reght gestelt worden onder het getal der schoonste kerken van het landt ende seer schoon versiert met enen verheven thoore.

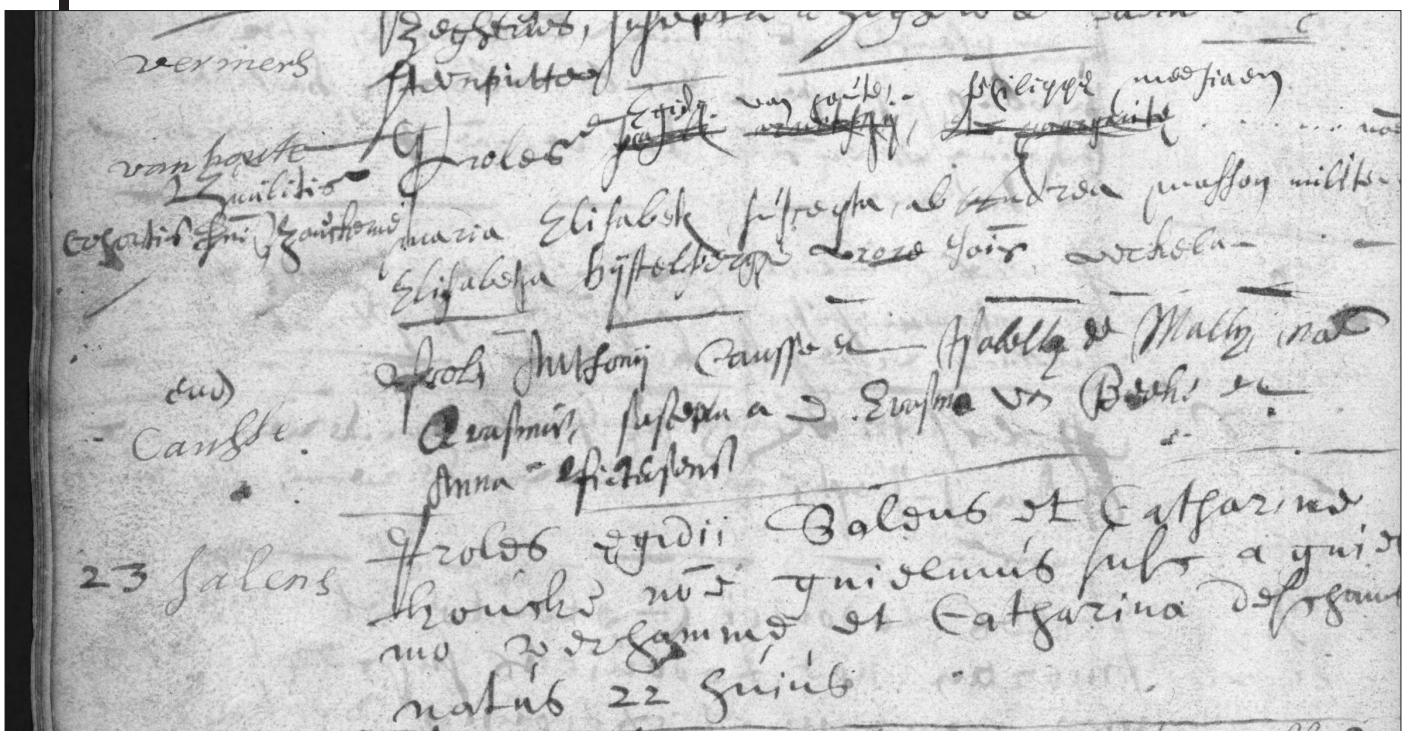
Het capittel bestaet in 12 canonigen en eenen proost ende eenen deken den welcke altijt pastoor is van de stadt. Was eerst gesticht tot Haltert een buijten-prochie in 't jaer 1046, maer om de menigvuldige oorlogen is het selve in dese kerk gebroght in t'jaer 1495.

Uit de vergelijking blijkt duidelijk dat Erasmus Causse bij zijn beschrijving van de stad Aalst nauwelijks enig nieuw gegeven aanbrengt. Hij volgt trouw zijn informatiebron. Hij kort die meestal in, af en toe zelfs drastisch. Dezelfde personages en dezelfde data defileren in dezelfde orde. Waar hij het heeft over de oorsprong van de naam stelt hij de etymologie voor als een eigen vondst (“*wij sijn van gevoelen...*”), waar Sanderus uitdrukkelijk verwijst naar Marchant. Op één plaats voegt Causse een persoonlijke noot toe: bij de behandeling van de Sint-Martinuskerk vermeldt hij, in tegenstelling tot zijn informanten, de aanwezigheid in de kerk van “*een uijtnemende schilderije ... van den fameusen Rubbens*”. Die speciale aandacht voor een collega schilder of voor een of ander kunstwerk in het bijzonder kenmerkt zowel de reissouvenirs als de stedenbeschrijvingen van Causse. Zo geeft hij bij zijn verhaal over de stad Gent een lange uitweiding over de schildertechniek van Jan van Eyck en zijn beroemd Lam Gods. Als tekenaar en kunstschilder heeft hij zijn beschrijvingen ook opgesmukt met eigenhandig getekende en ingekleurde illustraties. Zo tekent hij bij Aalst het stadsschild en bij Geraardsbergen een banderol met de naam *Geestberge* plus het stadsschild.

Erasmus Causse zijn stadsbeschrijvingen van Aalst en Geraardsbergen getuigen van weinig originaliteit. De aan zijn zetel vastgekleusterde man heeft zijn verplichte vrije tijd zinvol gevuld met de lectuur van bekende historische studies over landen, streken en steden om die, meestal nauwelijks herwerkt, in de vorm van nieuwe, vooral ingekorte beschrijvingen te gieten. Hierbij volgt hij een tendens die al zichtbaar was bij de redactie en herwerking van zijn reisverhaal door Europa: van een persoonlijk getuigenis over zelf beleefde gebeurtenissen evolueert zijn werk naar een anoniem algemeen informatief boek.

De doopacte van Erasmus Causse uit 1660.

Bron: Rijksarchief Kortrijk (RAK), Doopregisters van de Sint-Maartensparochie, f° 1684 v°.

Beschrijvinge van de stad Aelst

(f° 283)

Dese stadt was eertijds enkelijck eenen burgh, den welcken daer naer de gedaente heeft / verkregen van een casteel met weinich huysen, omringelt met wal en vesten, en / volgens Meijerus⁷ gebouwt ende opgerecht in t'jaer 411⁸. Rodulphus, sone van Boudewijn /

(f° 284)

den IJseren heeft alhier in t'jaer 870 een kerk gesticht, toegeheijlight aen O.L.Vrouw.⁹ Wat aengaet haren naem van dese stadt Aelst, wij sijn van gevoelen dat een afgebroeken /Vlaems woort is, en voort-komt van al-oost, omdat de stadt langst den oostkant de / eerste is van Vlaenderen.¹⁰ Sij is gelegen op de steenwegh van Gent op Brussel, 5 mijlen¹¹ / van jeder stadt. Afhangende van het aertsbisdom van Mechelen,¹² hebbende maer een progie - / kerk, toegeheijlight aen O.L. Vrouwe en S. Maerten,¹³ sijnde een collegiale, seer schoon en / groot verheven, alwaer een uijtnehmende schilderije te sien is van den fameusen Rubbens.¹⁴ Sij / is in t'jaer 1605 door den brandt verslonden.¹⁵ Alhoewel sij noch t'eenemael is herstelt / nochtans magh sij met recht gestelt worden onder het getal der schoonste kerken van het / landt ende seer schoon verciert met enen verheven thoore. Het capittel bestaet in 12 cano - /ningen en eenen proost ende eenen deken, den welcke altijt pastor is van de stadt. Was / eerst gesticht tot Haltert een buitenprogie in t'jaer 1046, maer om de menigvuldige oorlogen / is het selve in dese kerk gebroght in t'jaer 1495. /

Behalven de collegiale kerk, sijn diversche cloosters, van dewelcke het oudtste ende de / eerste is, de priorije der Guilielmijten¹⁶, de welcke de gravinne Margarita¹⁷ aldaer / gestigt heeft, hun gevende jn t'jaer 1258, de wooninge van den H. Ursmarus¹⁸ buiten de vesten. / Dogh om de Nederlandsche beroerten, sij sijn in de stadt aenveert in t'jaer 1428, alwaer sij / vercregen hebben het Godtshuijs van O.L. Vrouw ter sterre.¹⁹ Dese heeren hebben hier / voortijts de Latijnsche scholen onderhouden, maer om verscheijde beroerten van het landt / ontrent 50 jaeren van dit last opgehouden. Soo sijn de EE.PP. Jesuiten tot dit ampt in t'jaer / 1619 in de stadt Aelst aenveert.²⁰ Hunnen kerkelijcken dienst oeffende in de collegiale tot / het jaer 1717, als wanneer sij alhier een nieuwe kerk hebben beginnen te bouwen. Als / oock het clooster der Carmeliten, dewelcke eerst tot Muijlem gestigt sijnde in t'jaer 1349 / vandaer verhuijst sijn in de stadt van Aelst in t'jaer 1497.²¹ Het clooster van de Eerwerdige PP. Capuc[i]nien²². /

7. Jacobus Meyerus of Jacob De Meyere, geboren in het Frans-Vlaamse dorp Flêtre (Vleeter) in 1491, overleden in Brugge in 1552, humanist, historicus en dichter. Auteur van *Flandricarum rerum Tomi X*, Brugge, 1531, *Compendium chronicorum Flandriae*, Nurenberg, 1538 en *Commentarii sive annales rerum Flandricarum libri XVII*, Antwerpen, 1561, studies waar Erasmus Causse af en toe zonder verdere precisering naar verwijst maar hoogstwaarschijnlijk gewoon bij andere auteurs, zoals A. Sanderus, heeft gevonden.

8. In zijn *Flandria illustrata sive descriptio comitatus istius* (Keulen, 1641-1644, deel III, p. 495), steunt Antonius Sanderus op de opinie van Meyerus voor het jaar 411 als stichtingsjaar van Aalst. Andere auteurs zoals Jacques Marchand in zijn *Flandria commentariorum libri IIII descripta* (Antwerpen, Plantijn Moretus 1596, pp. 34-35) of Lodovico Guicciardini in zijn *Beschryvinghe van alle de Neder-Landen* (Amsterdam, 1612, p. 327), houden het bij het jaar 489.

9. Zoals blijkt uit de vergelijking van de teksten heeft Erasmus Causse hier Sanderus overgeschreven die op zijn beurt Jean-Baptiste Gramaye overschrijft. Een stichting door Rudolf van Kamerijk (870-896), zoon van Boudewijn I van Vlaanderen en Judith, dochter van de Frankische koning Karel de Kale, in het jaar 870 is evenwel uitgesloten aangezien Rudolf pas in datzelfde jaar geboren is.

10. Het vermeende etymologische verband tussen 'Aalst' (Alostum) en 'al-oost' is vandaag in de wetenschappelijke studies volledig verlaten en vervangen door minder voor de hand liggende, maar daarom nog niet beter gefundeerde hypothetische verwijzingen naar Frankische termen als *alisa* of *alosa* (els), *alohs* (alsemkruid), of *alhusta* (heiligdom).

11. De mijl die Causse hanteert in zijn geschriften bedraagt ongeveer vijf kilometer.

12. Sinds mei 1559 was Aalst kerkelijk afhankelijk van het toenmalige opgerichte aartsbisdom Mechelen. Voordien hoorde het Land van Aalst tot het aartsbisdom Kamerijk.

13. Algemene informatie over de hoofdkerk van Aalst: Jos Reynaert, *De Sint-Martenskerk van Aalst. De kerk en haar opbouw*. Gent, Van Fleteren, 1941. Id., *De kerk van den H. Martinus te Aalst*, Gent, 1948.

14. Bedoeld is het schilderij *Sint-Rochus en de pestlijders* (ca. 1623) van P.-P. Rubens. Zie: Fritz Courteau, 'Peter Paul Rubens en "De Pestlijders" in de Sint-Martinuskerk te Aalst', in: *Het Land van Aalst*, 1977, nr. 3, p. 97-143.

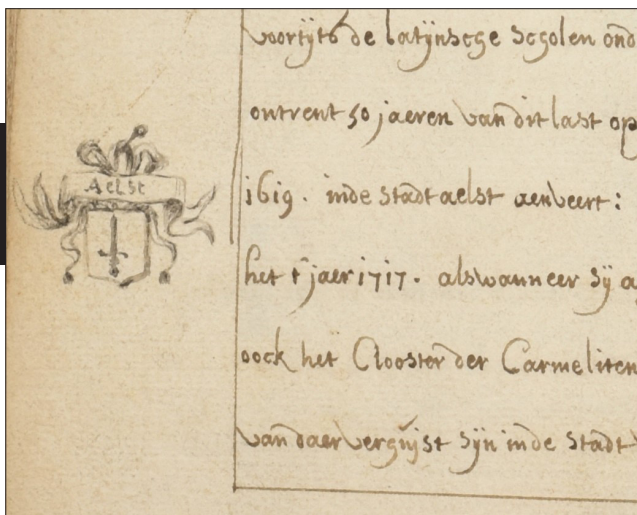
15. Ook in het jaar 1360 was de kerk al eens door brand geteisterd. Zie: François-Joseph De Smet, *Description de la ville et du comté d'Alost...*, Aalst, Spitaels-Schuermans, 1852, p. 35.

16. De Wilhelmiëten zijn een mannelijke orde van kluisenaars, genoemd naar hun Franse stichter, de heilige Wilhelmus van Malavalle († 1157) of Willem van Aquitanië. De orde is oorspronkelijk onder de regel van Benedictus goedgekeurd in 1224. In de 16de eeuw kende ze groot verval. In de 19de eeuw is ze in onze streken zo goed als verdwenen.

17. Margaretha II (1202-1280), gravin van Vlaanderen van 1244 tot 1278 en, als Margaretha I, gravin van Henegouwen tussen 1244 en 1280, tweede dochter van graaf Boudewijn IX van Vlaanderen, keizer van Constantinopel (1204).

18. De heilige Ursmarus van Lobbes (644-713), benedictijnermonnik, abt van de abdijen van Aulne en Lobbes (Henegouwen), van waaruit hij de nabijgelegen streken kerstende. Zo had hij buiten de stadsmuren van Aalst een eenvoudige priorij met kapel gebouwd.

19. Op de kaart van Aalst in A. Sanderus zijn *Flandria Illustrata* (deel II, 2e boek, tussen p. 59 en 61) worden de Willemien (Wilhelmiëten) 'alias de Sterheeren' genoemd. Hun klooster was gelegen naast de Brusselse

Tekening van Causse over Aalst.
Bron: Erasmus Causse, *Beschrijvingh van de Steden der Vereenigde Provincien in de Spaensche Nederlanden* gelegen. Privébezit, f° 284.

De vrouwecloosters sijn de Carmeliteressen, dewelcke alhier gecomen sijn / van 's Hertogenbosch, naer het innemen van die stadt door de Hollanders.²³ / Het clooster der Anunciaten, de welcke eertijds Grauwe Susters waeren, is / gebouwt in t'jaer 1494, en hebben den regel van de Anunciaten omhel[s]t in t'jaer / 1637.²⁴ Het clooster der Swarte Susters gesticht in t'jaer 1494.²⁵ Een begijnhof²⁶ / van het magistraet, aenveert in t'jaer 1264, is hunne kerk gebouwt. /

Oock heeft eertijds deses stadt Aelst seer sterck bemeurt geweest, ende /afgesloten met 5 poorten. Wordt voor een deel doorsneden ende bespoelt / van de riviere den Dender, maer Louis den 14, koningh van Vranckrijk, deses stadt / ingenomen hebbende, heeft deselve berooft, soo van hare vesten als van haere / poorten.²⁷ Dese marckt is seer groot, en wordt afgepaelt van het stadthujs, het / welcke in 't jaer 1487²⁸ verciert is met eenen aengenamen thore. Naer dat Margarita, / gravinne van Vlaenderen, in 't jaer 1274, aen de Vlamingen voorreght hadde gege- / ven van geldt te bemunten, heeft men dese stadt met die van Gent, de eerste / gheweest in dit werkck te volvoeren, door de previligie van dese gravinne. /

Poort. In zijn *Description de la ville et du comté d'Alost* schrijft Fr.-J. Desmet: «Le plus ancien couvent d'Alost est celui des Guillelmites [...] On choisit ... près de la porte de la Rue du Pont un terrain où se trouvait une chapelle dédiée à la Sainte Vierge, dite de Notre-Dame aux Etoiles, Kapelle van Onze Lieve Vrouwe ter Sterren [...] Dès lors les Guillelmites furent nommés religieux de Notre-Dame aux Etoiles, Sterheeren... » (pp. 49-50).

20. Naar een ontwerp van pater Jan Boele is tussen 1709 en 1730 een typische zaalkerk met barokke voorgevel gebouwd. De kerk is tot op vandaag de kapel van het Sint-Jozefcollege van Aalst. Zie: Jozef De Brouwer, *De Jezuiten te Aalst*, deel 1. *Stichting en opheffing, 1620-1773*, Aalst, Genootschap voor Aalsterse Geschiedenis, 1979; Marcel Schurmans e.a., *Aalst Sint Jozefcollege 1619/21 - 1831 - 1981*, Aalst, 1981; VV.AA., *Amar y servir. 400 jaar Jezuietencollege in Aalst*, Aalst, 2021.

21. Voor een uitvoerige studie van de historische en materiële aanwezigheid van de Karmelieten in Aalst, zie: Koen De Groote et alii, 'Het karmelietenklooster van Aalst (prov. Oost-Vl.) (1497-1797): het gebouwenbestand, de begravingen en het fysisch-antropologische onderzoek', in *Relicta* 8 (2011), 83-250.

22. De Paters Kapucijnen kwamen naar Aalst in het jaar 1612 onder de bescherming van de Aartshertogen Albrecht en Isabel. Zie: F.-J. Desmet, *op. cit.*, p. 52.

23. De Karmelietessen zijn omwille van het oorlogsgevaar uit 's Hertogenbos weggegaan aan het begin van de 17de eeuw. Een gedeelte van de oorspronkelijke gemeenschap vestigde zich in Aalst in 1632.

24. Het klooster van de Grauwzusters, een vereniging van godvruchtige vrouwen, onder de derde regel van Sint Franciscus, is in Aalst halfweg de 15de eeuw gesticht door een lokale edelman. In 1637 namen ze de regel en de naam aan van de zusters Annuntiaten, een eerder contemplatieve beweging ook levend onder dezelfde derde regel van Franciscus.

25. De Zwartzusters zijn in 1494 in Aalst door het stadsmagistraat opgericht voor de armen- en ziekenzorg.

26. Het begijnhof van Aalst is rond 1260 gestart en in 1264 bij akte van Margareta, gravin van Vlaenderen, goedgekeurd.

27. Muren en poorten van de verdedigingsgordel van Aalst zijn in 1667, na de inname van de stad door maarschalk Turenne, op zijn bevel door de graaf van Monterey gesloopt.

28. 1487 is het jaar dat zowel Jacques Marchant als Antonius Sanderus opgeven voor de bouw van het oude gotische stadhuus en de bijhorende wat vooruitstaande toren. F.-J. De Smet, *op. cit.* p. 38, vecht die datum aan en voert de bouw van het stadhuus terug tot het begin van de 13de eeuw.

Beschrijvinge van de stadt Aelst.
Bron: Erasmus Causse, *Beschrijvingh van de Steden der Vereenigde Provincien in de Spaensche Nederlanden* gelezen. Privébezit, f° 283.

Beschrijvinge van de stad Geraardsbergen

(f° 288)

Op de uijtterste paelen van Vlaenderen, Brabant en Henegauwen, vonden / de Hunniers voor desen eenen berge,²⁹ aen welcken voet sij een kasteelken bouwden / in het welcke dese barbaren hun vlugtplaetsen hadden. Naer dat sij nu en dan het / omliggende landt met moorden ende branden, ende hier van wiert dit kasteel Hunnegem / genaemt,³⁰ welke naem soo lanck aen de plaets gebleven is, tot dat eenen grooten / edelman, met naeme Geerardus, den welcken desen bergh en casteel in eijgendom / besat, deselve alsdan vercocht aen Boudewijn van Bergen, VI grave van / Vlaenderen,³¹ de welcken in 't jaer 1068, hier van een stad opstigte, die hij / noemde Geeraertsberghe,³² en na verloop van tijdt oft breuck van tael Geersberg / ghenoeemt wort, misschiens voerende een deel van den naem des verkooper. /

(f° 289)

Dese stad is gelegen in een seer aengename ende lustige geweste, hebbende in / den zijden ende noorden veel schoone weijen, in den oosten over den bergh / groote bosschen, en in de westen aerde seer vreugtbaer voor alle gewas. Sij wordt / doorsneden van den Dender, de welcke de stad verdeelt in de hooge ende neder stad, / beijde voorsien met kloecke vesten, de welck nu nochtans niet veel gebruyckt en / (en) worden. De parogiale kerk³³ is toegeheijligt aen den H. Bartholomeus. Aldaer / is een abdije van S. Adriaen, de welcke van Boudewijn den VI ghestigt is op eenen / bergh in 't jaer 1068, op de progie van Dickelvenne,³⁴ van waer sij in de stad gecomen sijn / door Geeraert den tweeden, bisschop van Camerijck, in 't jaer 1081.³⁵ De moningen van dese / abdije bevelen den regel van S. Benedictus, den welcken op sijn eerste instelling / gebrogt sijnde, sij hebben aengenomen in t'jaer 1627, en onderhouden de latijnsche / scholen. Dese abdije was eerst toegeeiigent aen den H. Petrus, maer t'sedert dat de / beenderen van den H. Adriaen martelaar in dese abdije overgebrogt sijn,³⁶ is sij nu overal / bekend voor de abdije van S. Adriaen, de welcke reliquien seer besoght wort. /

Voor desen waeren in dese stad twee andere parogiale, de eene van O.L. Vrouwe / van Hunnegem, de welcke in 't jaer 1624 toegestemt wiert aen de religieusen / Benedictinerssen,³⁷ en d'ander van S. Catarijnne de welcke gegeven wiert aen / de EE.PP. Minimien in t'jaer 1622.³⁸ Het kasteel der Hunniers waervan hier boven van geschreven / is, tot wooninge is gegeven aen de EE.PP. Carmeliten in 't jaer 1481,³⁹ maer het is / onseker van wien het begijnhof is gestigt, / doch de beginnen bij overleveringhe / bekennen dat Margareta waarschijnlijk van Constantinopelen hunne kerk heeft gestigt.⁴⁰ /

29. De Oudenberg, een 110 meter hoge getuigenis- of grafheuvel.

30. De vermeende etymologische band tussen Hunnegem en de volksstam van de Hunnen heeft Causse gevonden bij Marchant, Sanderus, enz.

31. Boudewijn van Hasnon (ca. 1030–1070), vanaf 1051 Boudewijn I van Henegouwen en vanaf 1067 Boudewijn VI, graaf van Vlaanderen.

32. Dat de naam Geraardsbergen te wijten zou zijn aan de eigenaam van Geeraard (Gerald) van Hunnegem wordt op vandaag door onderzoekers niet alleen in twijfel getrokken maar betwist. De Latijnse vorm Gerardi Mons zou immers al voor 1068 in enkele bronnen te vinden zijn.

33. In de beginnende 13de eeuw stond op het centrale plein de vroeg-gotische kapel van Onze-Lieve-Vrouw-ter-Markt. In 1476 is gestart met de bouw van een gotische kerk die in 1515 aan Sint-Bartholomeus wordt toegewijd na de verwerving van een reliek van deze heilige apostel.

34. Dickelvenne, nu deelgemeente van Gavere (Oost-Vlaanderen).

35. De overplaatsing in 1081 van de benedictijnerabdij Sint-Pieter van Dickelvenne naar Geraardsbergen gebeurde onder impuls van de toenmalige graaf Robrecht de Fries, tijdens het bestuur van Geeraard II, bisschop van Kamerijk (1076-1092).

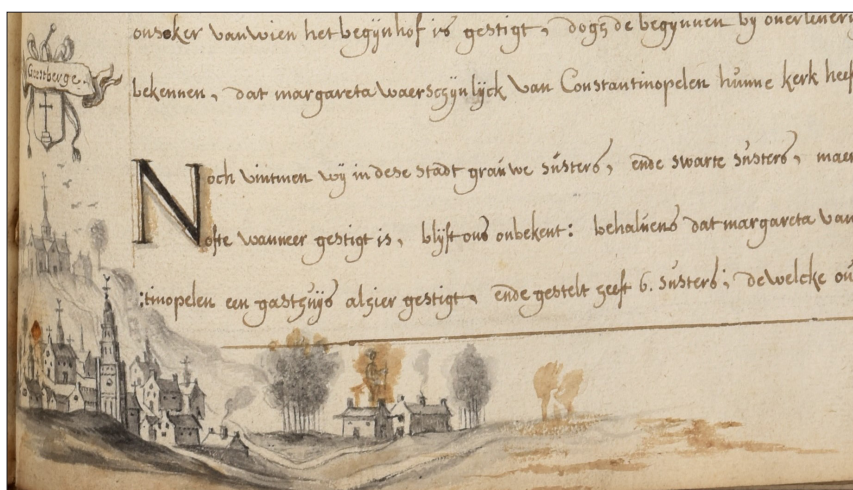
36. De relieken van de Romeinse soldaat-martelaar Adrianus zijn in 1175 in Geraardsbergen beland. Zie: Geert van Bockstaele & al., *De St.-Adriaansabdij: 900 jaar te Geraardsbergen, 1250 jaar in het land van Aalst: bijdrage tot de geschiedenis van het Benedictijns monachisme in Vlaanderen*, Geraardsbergen, Vrienden van de Abdij, 1981.

37. Het oorspronkelijk romaanse kerkje van O.L.-Vrouw, gelegen in Hunnegem, op de linkeroever van de Dender, kwam in 1624 in het bezit van de priorij van de zusters benedictinessen van Arras (Atrecht). Bij de Franse Revolutie is de priorij opgeheven (1796) maar achteraf (1816) weer opgericht. Sinds 2018 herbergen de oude kloostergebouwen enkele musea. Zie: M. De Meulemeester, *Le Prieuré des Bénédictines de Huneghem à Grammont*, Leuven, 1947.

38. De paters Miniemen, een orde van Minderbroeders in 1454 gesticht door Franciscus van Paola, vestigden zich in 1621-1622 in Geraardsbergen in de onmiddellijke omgeving van de Sint-Kathelijnekapel.

39. Gelegen op de noordwestelijke oever van de Dender, op de plaats van het voormalige kasteel, onderdeel van de verdedigingsgordel van de stad uit de 12de eeuw. De geschoede karmelieten bouwden er een kerk en klooster. Vandaag is daar het Jozefietencollege gevestigd.

40. Meestal wordt aangenomen dat het Sint-Magrietbegijnhof rond 1245 door Margaretha van Constantinopelen is gesticht langs de oever van de Dender. In 1880 werden alle gebouwen gesloopt. Bij rioleringswerken zijn in het jaar 1986 resten van de begijnhofmuur blootgelegd.

Illustratie bij de beschrijving van Geraardsbergen.
Bron: Erasmus Causse, *Beschrijvingh van de Steden der Vereenigde Provincien in de Spaensche Nederlanden* gelegen. Privébezit, f°289.

Noch vint men wij in dese stadt grauwe Susters,⁴¹ ende swarte Susters, maer van wie / ofte wanneer gestigt is, blijft onbekent, behalvens dat Margarete van Constan - / tinopelen een gasthuys alhier gestigt ende gestelt heeft 6 susters, de welcke over de /

(f° 290)

siecken sorge hebben. Dese stichtinge geschiede in 't jaer 1266.⁴² Sedert het jaer 1626 siet men / in dese stadt grooten toeloop, ende met menigte leerlingen in de latijnsche scholen,⁴³ de welcke / van geestlijke priesters bijgewonte ende onderhouden wort tot grooten glans en profijt van de / stadt, de welcke volgens het geestlijk onderworpen is aen het aertsbisdom van Mechelen./

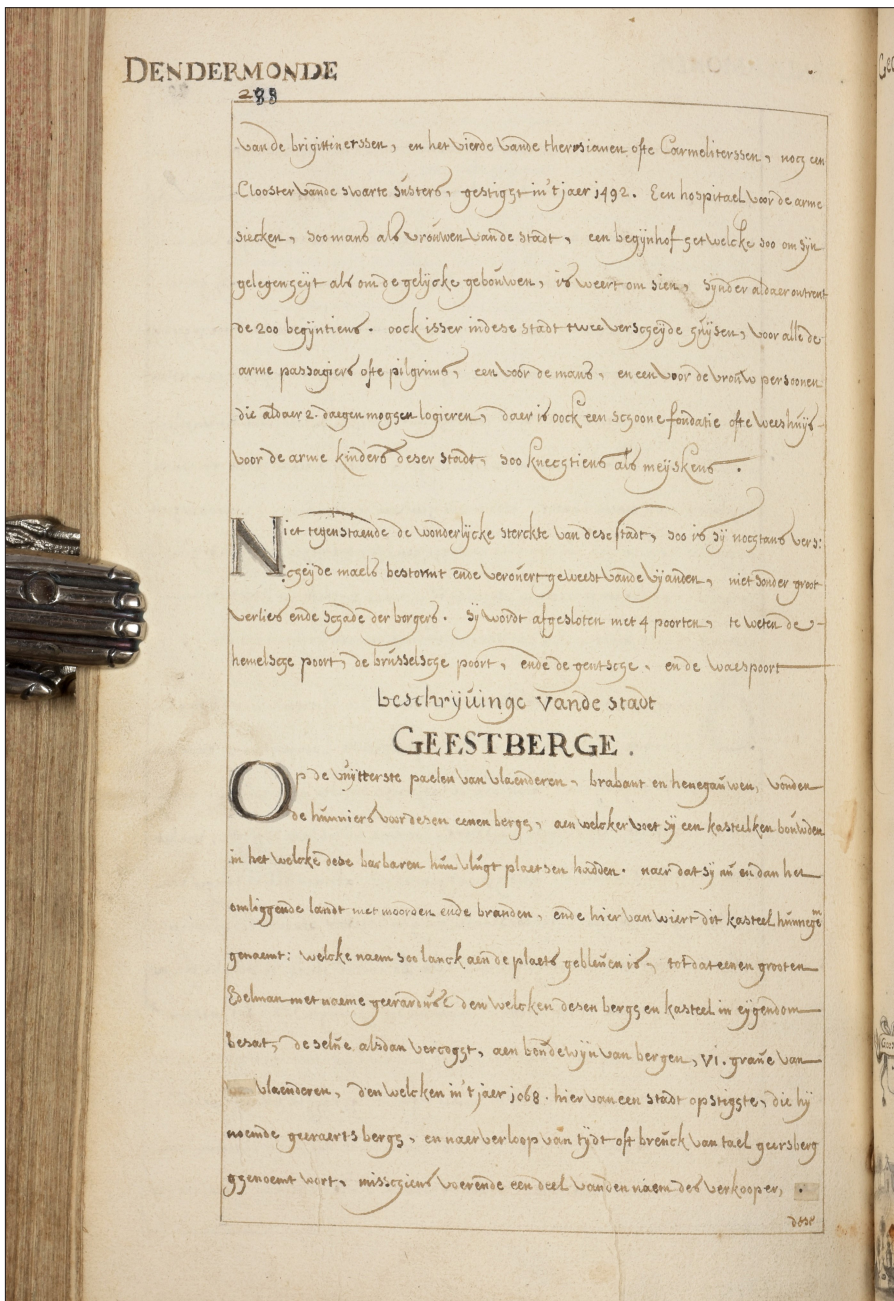
De magistraet van dese stadt ~~dendermonde~~ geesberge bestaat in eenen borgemeester ende 8 / schepens, de welcke volgens hun voorrechten, gegeven door Carel den V / in 't jaer 1531, onafhankelijk is. Op de groote Marckt siet men het stadthuys, het welcke schoon / is ende hoogh van gebauw, verciert met vier thorens, op de wijze van een kasteel / onder het welcke men siet de wevershalle, alwaer redelijck vercocht wort.⁴⁴ /

41. Voor de Grauwzusters, zie noot 24. De lokale zustergemeenschap van Geraardsbergen trad in 1631 toe tot de orde van de Clarissen.

42. De Zwartzusters, onder de regel van de heilige Augustinus, zijn in Geraardsbergen de zusters van het Onze-Lieve-Vrouwehospitaal.

43. De eerste Latijnse school is in Geraardsbergen in de 15de eeuw gesticht door Broeders van het Gemene Leven uit Deventer en Zwolle. In 1629 (volgens Causse in 1626) namen de monniken van de Sint-Adriaansabdij de school over en brachten die tot grote bloei. Na haar afschaffing bij de Franse Revolutie is de school opnieuw gestart en in 1850 bisschoppelijk college geworden afhankelijk van het bisdom Gent.

44. Het oude schepenhuis van Geraardsbergen had vier grote hoektorens die na een restauratie op het einde van de 16de eeuw fel werden ingekort. Halfweg de 18de eeuw is het stadhuis verbouwd in Lodewijk XV-stijl en eind 19de eeuw is het nog eens verbouwd nu in neogotische stijl. Op de benedenverdieping bevindt zich de voormalige wevers- of lakenhalle met gotische kruisribgewelven.

Beschrijvinge van de stadt Geestberge.
Bron: Erasmus Causse, *Beschrijvingh van de Steden der Vereenigde Provincien in de Spaensche Nederlanden* gelegen. Privébezit, f°288.

Bibliografie

- Erasmus Causse, *Beschrijvingh van de Steden der Vereenigde Provinciën in de Spaensche Nederlanden gelegen*. Privébezit
- Jozef DE BROUWER, *Bijdrage tot de geschiedenis van het godsdienstig leven en de kerkelijke instellingen in het Land van Aalst tussen 1550 en 1621 volgens de verslagen van de dekanale bezoeken*, Aalst, De Aankondiger, 1961.
- Jozef DE BROUWER, 'Bijdrage tot de reguliere en seculiere gemeenschappen in het Land van Aalst gedurende de 17de en 18de eeuw', *Land van Aalst XXVI* (1974), 175-179.
- Jozef DE BROUWER, *Bijdrage tot de geschiedenis van de kerkelijke instellingen en het godsdienstig leven in het land van Aalst tussen 1621 en 1796*, Aalst, 4 vol., 1975.
- Jozef DE BROUWER, *De Jezuïeten te Aalst*, deel 1. *Stichting en opheffing, 1620-1773*, Aalst, Genootschap voor Aalsterse Geschiedenis, 1979.
- Fritz COURTEAUX, 'Peter Paul Rubens en "De Pestlijders" in de Sint-Martinuskerk te Aalst', in: *Het Land van Aalst*, 1977, nr. 3, p. 97-143.
- Koen DE GROOTE, 'De stadswording van Aalst. Of hoe een Merovingische nederzetting uitgroeide tot een laatmiddeleeuwse stad', *Monumenten & Landschappen* 32 (1), jan.-feb. 2013, 4-32.
- Koen DE GROOTE et alii, 'Het karmelietenklooster van Aalst (prov. Oost-Vl.) (1497-1797): het gebouwenbestand, de begravingen en het fysisch-antropologische onderzoek', in: *Relicta* 8 (2011), 83-250.
- Andrea DE KEGEL & Anthony DEMEY & Patrick DEVOS & Martine PIETERAERENS & Luc ROBIJNS, *Beschermde monumenten, stads- en dorpsgezichten en landschappen in Oost-Vlaanderen* (Arrondissementen Aalst Oudenaarde), Gent, 1981.
- Maurice DE MEULEMEESTER, *Le Prieuré des Bénédictines de Huneghem à Grammont*, Leuven, Imprimerie Saint-Alphonse, 1947.
- Christian DE PAEPE, *De 'Tienjarige Reis' van Erasmus Causse. De 'grand tour' van een Kortrijkse schilder (1687-1697)*, Kortrijk, Koninklijke Geschied- en Oudheidkundige Kring van Kortrijk, 2019, 368 pp.
- Christian DE PAEPE, 'Leuven circa 1700, beschreven door Erasmus Causse' – *Leuven Historisch*, Leuven Historisch Genootschap, 73 (2022), 30-34.
- Christian DE PAEPE, 'Kortrijk en Menen in Erasmus Causse's *Beschrijvingh van de steden der Vereenigde Provinciën in de Spaensche Nederlanden gelegen*', Kortrijk, *De Leiegouw* 64 (2022), 199-218.
- Christian DE PAEPE, 'Oudenaarde in de geschriften van Erasmus Causse, Kortrijks schilder en linnenhandelaar', Oudenaarde, *G/oud III* (2023), 1, 53-62.
- Christian DE PAEPE, 'Le 'grand tour' (1687-1697) d'Erasmus Causse, peintre et marchand de drap courtraisien', *Actes du Congrès de l'Association des Cercles francophones d'Histoire et d'Archéologie de Belgique*, Tournai 2021, vol. 3, 2023, 11-23.
- Frans DE POTTER & Jan BROECKAERT, *Geschiedenis der stad Aalst...*, Gent, Annoot-Braeckman, 4 vol., 1873-1876.
- François-Joseph DE SMET, *Description de la ville et du comté d'Alost depuis son origine jusqu'à l'entrée des armées françaises en Belgique 1794*, Aalst, Spitaels-Schuermans, 1852.
- Valery D'HONDT, *Geschiedenis van het toneel te Aalst en bijzonderlijk van de Koninklijke Rederijkkamer De Catharinisten*, Aalst, P. Van Schuylenbergh-Luca, 1908.
- Victor FRIS, *Geschiedenis van Geraardsbergen*, Gent, Vanderpoorten, 1911.
- Paul GUILLEMIN et al., *Geeraardsbergen: de stad op den berg 1068-1940*, Luik, Vaillant-Carmanne, 1945.
- Miranda MOYSON, *Een kijk achter de schermen, een slotklooster voor ongeschoeide Karmelietessen te Aalst (1632-1783)*, Leuven, KUL, onuitgegeven licentiaatsverhandeling, 2 dl., 1991.
- Jos REYNAERT, *De Sint-Martenskerk van Aalst. De kerk en haar opbouw*. Gent, Van Fleteren, 1941.
- Jos REYNAERT, *De kerk van den H. Martinus te Aalst*. Onuitgegeven documenten, Gent, 1948.
- Luc ROBIJNS, *Sint-Martinuskerk van Aalst. Een onvoltooide symfonie van Brabantse gotiek*, Gent, Provinciebestuur Oost-Vlaanderen, 1997.
- Juliaan ROEGIERS, *Het Hospitaal van Onze Lieve Vrouw te Aalst*, vol. I *Kunstgewrochten en oude gedenkenissen*, vol. II *Inventaris der bijzonderste oorkonden van 1232 tot de XIXe eeuw*, Aalst, Vernimmen-Liebaut, 1902-1903.
- Marcel SCHURMANS e.a., *Aalst Sint Jozefscollege 1619/21 - 1831 - 1981*, Aalst, 1981.
- Hendrik STRIJPENS, *Aalst. Artsen, het hospitaal, de gemeenschap en het medicaliseringsproces in België. 1242-1940*, Aalst, 1997.
- Geert VAN BOCKSTAELE & al., *De St.-Adriaansabdij: 900 jaar te Geraardsbergen, 1250 jaar in het land van Aalst: bijdrage tot de geschiedenis van het Benedictijns monachisme in Vlaanderen*, Geraardsbergen, Vrienden van de Abdij, 1981.
- V. VAN BOSSUYT, *Geschiedenis van Hunneghem te Geeraardsbergen*, Geraardsbergen, Pieraert, 1906.
- VV.AA., *Aalst. Archeologie en Archief*, Zellik-Aalst, 1994.
- VV.AA., *Amar y servir. 400 jaar Jezuïetencollege in Aalst*, Aalst, 2021.
- VV.AA., *Waar is de tijd? 1000 jaar Aalst*, Aalst, Waanders, 12 dl., 2004.

'Landlopers' en 'bedelaars' uit Aalst en haar fusiegemeenten in de kolonie van Merksplas.

Voorstelling van een historische en sociografische monografie in de reeks *Het Land van Aalst EXTRA*

De jongere generatie weet ongetwijfeld dat de Belgische overheid ieder jaar bij het naderen van de winter genoodzaakt is de opvang voor daklozen uit te breiden, en dat verloopt vaak moeizaam.¹ Tijdens het Ancien régime en in de negentiende eeuw waren er heel wat mensen die tijdelijk of permanent dakloos waren en in de tijd die ze langs de weg zwierven niet, of heel moeilijk in hun levensonderhoud konden voorzien. Voor de idealen van de Verlichting min of meer gemeengoed werden, werd landloperij – de officiële benaming voor de combinatie dakloosheid en werkloosheid – streng bestraft.² Wie geen werk had en het zonder vast adres moest stellen, moest voor de rechter verschijnen, en die baseerde zijn uitspraak op het *Strafwetboek*. Dat was niet alleen zo in België, maar in heel West- en Noord-Europa, en daarom wordt in de monografie veel aandacht geschonken aan historische literatuur uit landen die in Belgisch onderzoek minder vaak aan bod komt: o.a. Scandinavië, Duitsland en Engeland. Franstalige literatuur is doorgaans goed vertegenwoordigd in Belgisch onderzoek en wordt daarom in de monografie minder benadrukt.

Dat landloperij vaak toe te schrijven was aan de economische conjunctuur, aan ongevallen en ziekte waarvoor gedurende eeuwen geen enkele werknemer verzekerd was, werd gemakshalve over het hoofd gezien. In sommige gemeenten nam men er genoegen mee op een goed zichtbare plaats een verbodsbepaling aan te brengen, alsof die waarschuwing hongerige landlopers uit de stad of de gemeente kon weren. Dat voor de leerplicht werd ingevoerd een groot aantal landlopers niet kon lezen, was kennelijk geen argument om de lapidaire aanpak bij te sturen. Tot ver in de negentiende eeuw konden veel trouwers de akte van de burgerlijke stand niet ondertekenen, en zij behoorden, alleszins toen ze elkaar het jawoord gaven, niet tot de groep armoedige zwervers. Ter vergelijking: in dunbevolkte gebieden in Scandinavië was bedelarij niet verboden, wel gereguleerd of getolereerd. In Zweden werd tot 1918 op het platteland bedelarij toegestaan bij wijze van sociale tegemoetkoming.³

Maar hoe werden Groot-Aalsterse landlopers en/of bedelaars onthaald en behandeld? Op die vraag wordt een antwoord gezocht in een monografie die dezelfde titel heeft als deze korte voorstelling. De tijdsgrenzen werden bepaald door het geboortjaar van de oudste en de jongste veroordeelde landloper: 1809 en 1924.

In Aalsterse en andere Belgische krantenberichten werden landlopers en bedelaars – geheel in de sfeer van de strafrechtelijke aanpak – meestal met de vinger gewezen. Men ging ervan uit dat landloperij bijna per definitie tot bedelarij leidde, en met een uitgestoken hand langs de straat lopen was helemaal onaanvaardbaar. Luiheid en bedelarij konden niet door de beugel in een maatschappij die arbeid hoog in het vaandel droeg. Dat weinig landlopers geboren luiards of gewoontelandlopers waren, drong onvoldoende door tot de redacteurs, en journalisten vroegen zich niet af of bestraffing echt bijdroeg tot een beperking van het verschijnsel landloperij.

1. Het probleem is niet nieuw. Om daklozen op een passende manier op te vangen liet het Leuvense stadsbestuur in 1889 met de financiële hulp van stijfselfabrikant Edouard Remy het Asiel De Vleeshouwer-Remy optrekken. Dakloze Leuvenaars konden in het asiel overnachten, eten en een bad nemen. In 1903 kregen 1.602 personen er 3.522 overnachtingen, en de keuken leverde 21.322 maaltijden. Leuven zoals het was, *LVN Stadsmagazine van en over Leuven*, april 2023, 17.

2. Zie o.a. *Vonnissen, verleent binnen de Stadt Aelst, ten laste van menigvuldige moordenaeren, dieven, vagebonden ende andere quaetdoeners, op het vervolg vande Collegien der Casselryn ende Landen van Cortryck, Audenaerde, Aelst ende Dendermonde, begonnen 7. October 1748, ende ge-eyndigt 14. December daer naer* (1748) Gent: Weduwe Petrus de Goesin en soon,

3. <http://sockenbilder.se/forsa3/visasok3.asp?page=2&sok=Mikje>

De negatieve sfeer vloeide door naar enkele romans en novellen die aan bod komen in de monografie.

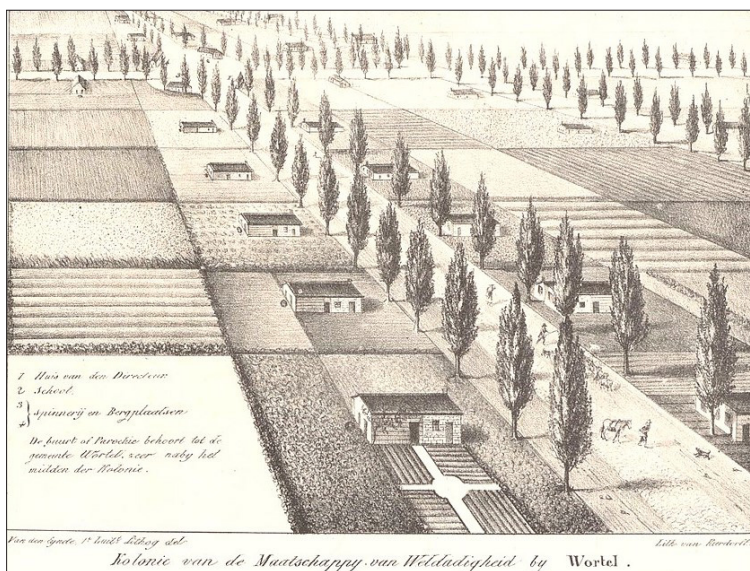
4. THOMAS, S.E (1931³) *Elements of economics*. St. Albans / Kingsway: The Donnington Press / The Gregg Publishing Co., 357.

Een systematische en meer humane benadering van landloperij

Om de problematiek doeltreffend aan te pakken, volstond het volgens generaal-majoor Johannes van den Bosch niet om landlopers slechts op te sluiten. Na de samensmelting van België en Nederland in het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden (1815-1830) bracht Van den Bosch een ‘*sociaalpedagogische*’ aanpak tot stand, nl. door de oprichting van de Koloniën van Weldadigheid in Wortel (1822) en Merksplas (1825). Door de landlopers een onderdak te bezorgen in een strak afgelijnde omgeving en hun werkkracht te stimuleren, was het – alleszins theoretisch – mogelijk om de landlopers en/of bedelaars opnieuw aan te passen aan de toenmalige maatschappij. De focus was correct, want zoals de hoogleraar economie S.E. Thomas heeft geschreven: ‘*A man who is unemployed tends gradually to drift into the ranks of the unemployable.*’⁴ Wie men te lang aan zijn lot overliet, dreigde verloren te gaan als potentieel arbeider en actief lid van de maatschappij.

Dat de resultaten niet altijd in overeenstemming waren met de uitgangspunten en doelstellingen doet geen afbreuk aan de verdienste van de Maatschappij van Weldadigheid, de oorspronkelijke beheerder van de koloniën in Wortel en Merksplas, en evenmin aan het zeer heldere inzicht van Van den Bosch, dat de onevenredige verdeling van landbouwgrond een van de oorzaken was van armoede en landloperij. Een herverdeling van de beschikbare landbouwgrond was dan ook noodzakelijk, maar het was in het begin van de negentiende eeuw ondenkbaar om landbouwgronden bij wetsbesluit over te dragen aan een groter aantal eigenaars.

Landbouwgrond was slechts één van de productiefactoren, en zonder kapitaal om gereedschappen en zaaigoed aan te kopen was een naakte overdracht een maat voor niets. Daarom werd bij wijze van tussenstap een aantal landbouwgronden in de Noorderkempen gecollectiviseerd en onder toezicht van de Maatschappij van Weldadigheid bewerkt. Vanuit een economisch standpunt was die aanpak slechts een druppel op een hete plaat, en de Maatschappij van Weldadigheid ging failliet. Voorts werd over het hoofd gezien dat in België al heel wat landlopers fabrieksarbeiders waren en helemaal geen landbouwachtergrond hadden. Voor hen waren de landbouwkoloniën geen aangepaste integratiestrategie. Toch werden de Koloniën van Weldadigheid, nadat België onafhankelijk was geworden, ingeschakeld in de Belgische aanpak van landloperij en bedelarij.

Plattegrond van Wortel-Kolonie (1822-1830).
Bron: Rijksmuseum (Nederland), lithografie behoort tot het publiek domein.

De aanpak was een toepassing van machtsuitoefening om iemand tot een gedragsverandering te bewegen, ook wanneer die verandering tegen de wil en de fysieke en/of psychische mogelijkheden van de betrokkene indruiste. In die omstandigheden was het werk geen opstap naar een betere toekomst en evenmin een zinnige straf, zoals dat het geval was in de Sisyphusmythe, waarover Albert Camus schreef: *'qu'il nest pas de punition plus terrible que le travail inutile et sans espoir.'*⁵

De directeur van de kolonie in Merksplas stelde in 1908 dat landlopers, in tegenstelling tot criminelen, niet verbeterd kunnen worden. Men moest – in het kader van de strafrechtelijk bepaalde internering – hun *minderwaardigheid* erkennen en ervoor zorgen dat ze met menselijkheid en medeleven werden behandeld.⁶ In Nederland deed J.J. Westendorp Boerma in 1927 een gelijkaardige vaststelling: de strenge discipline waaraan bedelaars onderworpen waren, maakte van hen geen ijverige arbeiders of boeren, en hij lichtte ook toe waarom dat toen zo was: *'Vele bedelaars arriveerden met totaal ondermijnde gestellen, vooral toen het gesticht ook officieel voor invaliden geopend werd.'* Velen van hen stierven als gevolg van *'buikloop, koorts, toring, waterzucht, verval van krachten, enz.'*⁷ Hoe dan ook, de aanpak van landloperij en bedelarij, begrippen die werden gedefinieerd in artikel 347 van het Strafwetboek, was heel wat humaner dan verbanning of brandmerking. Er werd in Wortel en Merksplas ook een onderscheid gemaakt tussen een toevluchtshuis en een werkhuis.

Bedelaars en landlopers die in België naar een toevluchtshuis werden verwezen, werden naar de kolonie in Wortel gezonden, met uitzondering van de jongeren tussen 19 en 25 jaar, landlopers die in werkhuizen ingezet konden worden en diegenen die als *onbuigzaam* werden beschouwd. De uitzonderingsgroepen werden in Merksplas tewerkgesteld.⁸ In juli 1892 vergaderden 170 vrederechters over de uniforme toepassing van de nieuwe wet en benadrukten dat ze te weinig tijd hadden om na te gaan tot welke categorie een landloper behoorde en welke soort doorverwijzing het meest aangewezen was.⁹ De straffen – de terminologie leunde ondanks de herintegratiegedachte nog altijd bij het klassieke strafrecht aan – werden bepaald in de artikelen 342 tot 345 en hadden een duur van acht dagen tot een jaar, afhankelijk van de kwalificatie van het wanbedrijf. Artikel 347 van het Belgisch Strafwetboek werd opgeheven door de wet van 12 januari 1993 (*Belgisch Staatsblad*, 4 februari 1993), die in werking trad op 1 maart 1993. Toen de wet van kracht werd, verbleven er nog ongeveer 400 landlopers in al de koloniën samen. De afschaffing van het begrip landloper was het eindresultaat van een lange strijd waarin decriminalisering van landloperij centraal stond. De roep om verandering klonk zeer luid in *Armoede achter slot en grendel? Op weg naar een decriminalisering van de landloperij* (1989) van Pierre Martin Neirinckx.¹⁰

Niemand stelde dat de landlopers geen problemen hadden. Integendeel, men beseftte dat hun persoonlijkheidsproblemen en sociaaleconomische beperkingen vaak te groot waren om hen zonder een nieuw vangnet in de maatschappij te laten terugkeren. De abrupte afschaffing van de koloniën was geen ideaal scenario voor landlopers die geen andere aanknopingspunten hadden dan de kleine gemeenschap *'achter groene tralies'* zoals de oud-directeur van Wortel-Kolonie, Jozef Bosch, de kolonies in de Noorderkempen in 2007 heeft omschreven. Onmiddellijk na de afschaffing hebben de directies van de Kempense instellingen, samen met de politierechter van Turnhout en de inspecteur-generaal van het gevangeniswezen *ad hoc*-oplossingen bedacht om de zwakste landlopers niet op straat te doen belanden. Om die afnemende populatie te redden van existentiële drama's hebben ze niet de letter, maar de geest van de wet gevolgd.¹¹

5. CAMUS, A. (1965) *Essais*. Paris : Editions Gallimard (Bibliothèque de la Pléiade), 195.

6. HORSTEN, T. (2017⁹) *Landlopers*. Leuven: Davidsfonds, 91.

7. Geciteerd in VAN DER PLOEG, R. & R. ZINKSTOK (1986) *Wij zijn allen werklieden. De opkomst van de moderne arbeidsmoraal in de negentiende eeuw*. Baarn: Ambo,, 179.

8. VANHOUDT, C.J. & W. CALLEWAERT (1976) *Belgisch Strafrecht III*. Gent: E. Story-Scientia, 922; 'Beteugeling der landloperij en der bedelarij', *Het Land van Aelst*, 23 augustus 1891, 1.

9. Onze vrederechters, *De Denderbode*, 10 juli 1892, 1.

10. HORSTEN, *Landlopers*, 254.

11. HORSTEN, *Landlopers*, 259-276.

In de reeks *Het Land van Aalst EXTRA* wordt verslag uitgebracht over een gedetailleerd onderzoek van Groot-Aalsterse landlopers en/of bedelaars, die eenmaal of een aantal keren naar een kolonie in de Noorderkempen werden verwezen. Hun aantal is niet verwaarloosbaar, maar het is evenmin – de bevolking van Aalst en de latere fusiegemeenten in acht genomen – reusachtig, zoals blijkt uit de volgende vergelijking van het aantal landlopers uit de fusiegemeenten en Aalst, verdeeld in geboortecohorten:

Tabel 1: Het aantal veroordeelde landlopers in Aalst en de fusiegemeenten gerangschikt per geboortecohorte.

	<1830	1830-1849	1850-1874	1875-1899	>1900
Fusiegemeenten	21	34	57	8	1
Aalst	22	109	129	17	1
Totaal	43	143	186	25	1

Er werden in de negentiende en de twintigste eeuw samen 398 mannen uit Aalst en de fusiegemeenten veroordeeld. Wanneer deze aantallen worden vergeleken met de theoretische gemiddelden van het aantal inwoners van de fusiegemeenten en Aalst, dan valt op dat het om geringe percentages ging: in Herdersem werd slechts 0,19 % van het theoretisch gemiddelde inwoners doorverwezen, in Aalst lag het percentage hoger, het bedroeg 0,39 %. Maar dat was geenszins alarmerend.

De specifieke invalshoek van de monografie

Om het alarmerend aspect van de veralgemenende uitspraken in de eigentijdse krantenartikelen te ontzenuwen werd een classificatiesysteem bedacht waarin rekening wordt gehouden met het aantal inschrijvingen in de Koloniën van Wortel of Merksplas en de tijdsduur die is verlopen tussen de veroordelingen. De classificering is niet gebaseerd op strafrechtelijke overwegingen, maar houdt rekening met de levensloop van de veroordeelden. Iemand die tien maal in de Noorderkempen belande en wiens laatste veroordeling meer dan twintig jaar na de eerste had plaatsgevonden, had duidelijk meer problemen dan iemand die maar één of twee keer werd veroordeeld in de loop van twee à drie jaar. Bij die laatste mag worden verondersteld dat hij met een tijdelijke sociaaleconomische of psychische problematiek te maken had. In de classificatie wordt rekening gehouden met de moeilijkheden en mogelijkheden van de landlopers. In die zin is de categorie *problematisch* geformuleerd vanuit de (resterende) individuele mogelijkheden: een problematische landloper was iemand die nog weinig toekomstperspectieven had. Het begrip is niet vanuit een maatschappelijke invalshoek geformuleerd. Er wordt een onderscheid gemaakt tussen vier categorieën:

	Accidenteel	Conjunctureel	Structureel	Problematisch
Aantal periodes in de kolonie en/of tijdsduur tussen de eerste en de laatste periode	1-2 Niet van toepassing*	3-5 Minder dan 5 jaar	6-10 Meer dan 5 jaar en minder dan 10	11 en meer Meer dan 10 jaar

Tabel 2: Overzicht van de vier landlopercategorieën.

Uit het onderzoek is gebleken dat de categorie problematisch – in tegenstelling tot de alarmerende krantenberichten – veel minder vaak voorkwam dan ik op basis van die berichten had verwacht. In onderstaande tabel wordt een overzicht gegeven van de verschillende categorieën in de fusiegemeenten. Het grootste aantal landlopers had een tijdelijke, een accidentele problematiek.

Tabel 3: Het aantal landlopers per gemeente gespreid over de vier categorieën.

Gemeente	Accidenteel	Conjunctureel	Structureel	Problematisch
Herdersem	-	1	2	-
Baardegem	4	-	1	2
Erembodegem	14	5	5	3
Moorsel	10	1	2	6
Meldert	3	3	3	2
Gijzegem	5	1	-	4
Hofstade	8	2	3	2
Nieuwerkerken	12	4	2	11
Totaal	56	17	18	30
% van het totaal	46.30%	14.00%	14.90%	24.80%

In Aalst werden vergelijkbare resultaten genoteerd: er waren 136 (48,90 %) accidentele landlopers, 23 (8,30 %) conjuncturele landlopers, 26 (9,30 %) structurele landlopers en 93 (33,50 %) problematische landlopers. Wanneer men het aantal Aalsterse landlopers (278) vergelijkt met het aantal niet-Aalsterse landlopers dat tussen 1867 en 1953 in Aalst werd veroordeeld (270), kan worden gesteld dat het aantal Aalsterse landlopers niet uitzonderlijk groot was.

12. ÉRIBON, D. (2020) *La société comme verdict. Classes, identités, trajectoires*. Paris : Champs essais, 23.

Wie werd veroordeeld?

De Groot-Aalsterse landloperij is in beeld gebracht door middel van de databank www.kolonies57.be en door de achtergrond van de landlopers en/of bedelaars op te zoeken. Om te achterhalen wie in de Noorderkempen belandde, werd gebruik gemaakt van de samenvattende identiteitsgegevens, justitiële vermeldingen en gezondheidsindicaties die d.m.v. de databank beschikbaar worden gesteld. De identiteitsgegevens vermeld in de samenvattende overzichten was vaak rudimentair en moest worden vergeleken met de akten van de burgerlijke stand van Aalst of de fusiegemeenten. Wanneer de identiteit op een sluitende manier bepaald kon worden, werd op basis van de gegevens van de burgerlijke stand ook een beschrijving van het gezin van oorsprong opgesteld, waarbij zowel het aantal kinderen, de geboorteplaats(en), het beroep van de ouders, enz. in kaart werd gebracht. Het belang van het gezin van oorsprong kan niet voldoende worden onderstreept. De socioloog Didier Éribon definieerde het gezin van oorsprong als volgt: *'entité à laquelle, peu ou prou, on continue d'appartenir même quand on l'a quittée depuis longtemps.'*¹² Zowel affectieve banden als schuldgevoelens en een aantal sociale verplichtingen zorgen ervoor dat het gezin van oorsprong, nadat broers en zussen het gezin hebben verlaten, steeds opnieuw als eenheid wordt hersteld en invloed blijft uitoefenen.

De beschikbare gegevens werden per landloper – aan wie een nummer werd toegewezen dat gebaseerd is op de systematiek van het onderzoek – als volgt samengevat:

Kerngegevens voor de vergelijkende beschrijvingen 2.8.1

Aantal registraties	Eerste registratie	Laatste registratie	Leeftijd bij de eerste registratie	Burgerlijke staat
3	24.07.1919 tot 15.01.1920	10.12.1936 tot <u>09.04.1940</u>	56	Gehuwd
Gezin van oorsprong / aantal kinderen	Woonplaats	Beroep van de ouders	Woonplaats landloper	Landlopercategorie
4	Dries	Landbouwers	Nieuwerkerken	Problematisch

Dit overzicht bevat de kerngegevens van Petrus Camillus Baetens uit Nieuwerkerken, van wie hierna een kort biografisch bericht volgt:

2.8.1. BAETENS Petrus Camillus: ID 98337. Nieuwerkerken, Dries, 07.06.1863, gehuwde dagloner in Nieuwerkerken (Mael), overleden in Merksplas op 09.04.1940, zoon van landbouwer Joannes Baetens, 43 jaar oud, en zijn echtgenote Maria Joanna Baeten(s). Joannes Baetens (Nieuwerkerken - 28.09.1895) en Maria Joanna Baeten(s) (Erembodegem, 19.03.1821 - Nieuwerkerken, 27.12.1879). De ouders waren getrouwd op 06.02.1852. Petrus Camillus was een broer van: Petrus Josephus (12.11.1852 – 18.04.1936), Petrus Theophilus (15.04.1855), Maria Josepha Clementina (30.04.1860). Petrus Camillus is op 20.11.1895 in Nieuwerkerken getrouwd met Stephania Van den Abeele (geboren in Nieuwerkerken op 13.08.1866 en daar gestorven op 01.04.1943). Het echtpaar had twee kinderen: Theophildus (20.08.1896 – 05.10.1927) en Remi (06.07.1907). Hij werd veroordeeld in Dendermonde en Aalst. In het penitentiair dossier wordt vermeld dat hij *gebrekking was vanaf 10.12.1936*, d.w.z. op de dag dat hij opnieuw in Merksplas werd geregistreerd. *Hij was getekend door lichamelijk verval en had geen tanden meer. Hij was kennelijk ook al eens opgenomen in een instelling in Sint-Niklaas.* Petrus was ondanks het geringe aantal veroordelingen een problematische landloper. Er verliep ongeveer zeventien jaar tussen de eerste en de laatste inschrijving. Gestalte: 170 cm.

Alle landlopers worden op dezelfde manier voorgesteld. Niet alleen de gezinssamenstelling werd opgezocht, er werd ook aandacht geschonken aan de gezondheid van de veroordeelde. In de instelling werd naast de kerngegevens immers ook aangeduid of betrokkene specifieke lichaamskenmerken (vooral gebreken) had en hoe groot hij was. Die gegevens werden in de gevangenissen en de landloperkolonies systematisch bijgehouden vanuit een penitentiair antropologische bekommernis. Ook de Nederlandse kolonies Veenhuizen en Ommeschans hielden een gelijkaardige signalementkaart bij.¹⁵ Vooral de gestalte is belangrijk, want de lichaamslengte werd, afgezien van genetische kenmerken, vooral medebepaald door het soort voeding dat de landloper als kind en jongeling had genuttigd.

Uit nationaal en internationaal onderzoek blijkt dat hongerperiodes een niet te verwaarlozen effect hebben op de lichaamslengte. Op basis van één gestalte kunnen uiteraard geen uitspraken worden gedaan, maar een statistisch overzicht van alle beschikbare lichaamslengtes geeft wel een beeld van de omstandigheden waarin de landlopers zijn opgegroeid. Petrus Camillus Baetens is overleden in de instelling en de doodsoorzaak was 'lichamelijk verval'. De lichamelijke kenmerken van de landlopers uit Aalst werden samengevat in de volgende tabel:

Een foto van de begraafplaats voor landlopers.
Bron: Gevangenis­museum Merksplas.

13. DE BONT, R. (2001) METEN EN VERZOENEN. Louis Vervaeck en de Belgische criminele antropologie, circa 1900-1940, *Cahiers d'Histoire du Temps Présent / Bijdragen tot de Eigentijdse Geschiedenis*, nr. 9, 63-104; SPEET, B. (2017) Wat is Bertillonage?, *Geschiedenis*, jrg. 8, nr. 2, 15; CORBIN, A. (1993). Achter de schermen. In: PERROT, M., A. CORBIN & R.-H. GUERAND, *Geschiedenis van het persoonlijk leven. De negentiende eeuw: materiële cultuur en de wereld van het individu*. Amsterdam, Agon, 103-277, waar 118-123

Geboortjaar	Voor 1830	1830-1849	1850-1874	1875-1899	Vanaf 1900
Gemiddelde gestalte	165 cm (n=20)	163.30 cm (n=90)	164.70 cm (n=102)	163.50 (n=4)	166 (n=1)
Grootste gestalte	180 cm	184 cm	181 cm	167 cm	166 cm
Kleinste gestalte	149 cm	145.5 cm	135 cm	159 cm	166 cm
Status 'infirmes' of arbeidsongeschikt	2	12	8	0	0
Invalide	3	15	3	0	0
Overleden in de kolonie	6 (27.30%)	19 (16.50%)	9 (6.90%)	1 (5.90%)	0
Doodsoorzaken					
Niet vermeld	5	10	3	1	0
Hartproblemen	1	1	2	0	0
Verzwakking	0	3	2	0	0
Chronische long-tuberculose	0	1	1	0	0
Hersensbloeding / beroerte	0	2	0	0	0
Bronchitis	0	2	0	0	0
Psychiatrische problematiek	0	0	1	0	0

Tabel 4: Lichamelijke kenmerken en doodsoorzaken van de Aalsterse landlopers.

Uit dit overzicht blijkt dat tussen 5,90 % en 27,30 % van de landlopers in de kolonie is overleden; de percentages waren vooral hoog in de eerste helft van de negentiende eeuw. De gemiddelde gestalte schommelde afhankelijk van de geboortecohorte tussen 163,50 cm en 166 cm. Globaal genomen was de gemiddelde lichaamslengte in overeenstemming met de Belgische gegevens verzameld door A. Quetelet en de gestalte van Gentse katoenarbeiders in het midden van de negentiende eeuw.¹⁴

Er werd ook onderzocht of getrouwde mannen minder of meer werden veroordeeld dan ongehuwden, weduwnaars en gescheiden mannen. In de veronderstelling dat de nabijheid van familieleden eventueel het vangnet bij werkloosheid, ziekte of individualiteit verstevigde, werd ook nagegaan waar de landlopers woonden toen ze werden veroordeeld. Die gegevens werden verwerkt in overzichten zodat een totaalbeeld wordt opgeroepen, waarin ook het beroep van de ouders en het beroepsverloop is opgenomen. Niet alle kinderen van landarbeiders of landbouwers liepen in de voetsporen van hun ouders: soms verhuisden ze en oefenden een volledig nieuw beroep uit, en dat was, gelet op de kleinschaligheid van de gemengde landbouwbedrijven, onvermijdelijk.¹⁵ Opvallend is dat de hoofdstedelijke agglomeratie heel veel (latere) landlopers heeft aangetrokken: 28 uit de fusiegemeenten en 55 uit Aalst. Van die in totaal 83 latere landlopers vestigden er zich 19 (22,90 %) in Sint-Jans-Molenbeek, een gemeente die door haar explosieve ontwikkeling in de negentiende eeuw als een magneet 'keuterboeren en armoedzaaiers uit de provincie' aantrok, 'want de carrièrekansen lager er voor het grijpen'.¹⁶ De carrièrekansen waren reëel. Maar echt aan de sociale ellende ontsnappen was moeilijker: de 'bedrijvigheid [ging] gepaard met diepe sociale ellende, inbegrepen hongerlonen, kinderarbeid en onmogelijke werkomstandigheden. Het proletariaat hokte samen in smerige beluiken...'¹⁷ Er was weinig nieuws onder de zon, en landloperij was voor de 19 uitwijkelingen toch hun uiteindelijke lotsbestemming.

Anderen verbleven gedurende een lange tijd in het buitenland als grondwerker, of trokken naar de mijngebieden in Wallonië. Vooral grondwerkers, die letterlijk in het spoor van hun werk liepen, bleven met lege handen achter wanneer aan de langdurige wegenwerken of de aanleg van nieuwe spoortrajecten een eind kwam. Na een min

14. MARESKA, J. & J. HEYMAN, (1845) *Enquête sur le travail et la condition physique et morale des ouvriers employés dans les manufactures de coton à Gand*. Gand : F. et E. Gyselynck, 135.

15. Zie o.a. VAN HERDERSEM, A. (1920) De twintigste eeuw, *De Koornbloem*, 13.06.1920, 1; KLOPTEROP, H. (1923) De levenskwesitie, *De Koornbloem*, 02.09.1923, 1; DE RAET, L. (1939) *Over Vlaamse volkskracht*. Antwerpen: N.V. Standaard-Boekhandel;

16. RASPOET, E. (2022) Hoe Louis Mettwie ook uw leven veranderde. Twaalf ambachten en dertien successen, *Knack*, 16 november 2022, 102-106, waar 104.

17. RASPOET, Hoe Louis Mettwie ook uw leven veranderde, 104.

Een foto van een slaapzaal in de Landloperkolonie.
Bron: Gevangenis­museum Merksplas.

of meer rondzwervend bestaan was het moeilijk om opnieuw aansluiting te vinden bij sedentaire tewerkstellingsvormen. Het zijn allemaal gegevens die een beeld oproepen van de landloperij in de negentiende en de twintigste eeuw. De gegevens maken het mogelijk om de landloperij te beschrijven, niet om ze wetenschappelijk te verklaren. Er mag wel worden verondersteld dat de lage sociaaleconomische status van de gezinnen van oorsprong en de landlopers zelf hun kwetsbaarder maakten voor conjuncturele schommelingen, en dat de jarenlange tewerkstelling in lichamelijk veeleisende beroepen, samen met een ondermaatse voeding, de weg naar de sukkelstraat hebben verkort. Een slecht voedingspatroon tijdens de kinderjaren had in de negentiende eeuw tot gevolg dat kinderen als ouderlingen uitzagen.¹⁸ Uit de relatie ondermaatse voeding/landloperij mag echter geen wetmatigheid of automatisme worden afgeleid. Persoonlijkheidskenmerken waren eveneens van belang, maar die kunnen post factum niet meer worden onderzocht.

Soms waren twee broers of zelfs een vader en een zoon landloper. Maar er mag worden gesteld dat landloperij, zoals het plegen van een moord, niet erfelijk bepaald was. Voor moordenaars werd dat aangetoond door gerechtspsychiater en persoonlijkheidspsycholoog professor Jean-Pierre de Waele (1926-2000) in zijn boek *Daders van dodingen*, dat gebaseerd was op de studie van ongeveer 300 daders en uitgewerkt werd aan de hand van 33 gedetailleerde gevalstudies. In het onderzoek, uitgevoerd in het Penitentiair Oriëntatiecentrum, werd niet alleen rekening gehouden met testresultaten en observatieverslagen, maar ook met de autobiografie die de daders op verzoek van de psychiaters hadden geschreven. De conclusies van *Daders van dodingen* werden bijgetreden door professor Jean-Jacques Cassiman (1943-2022) van het Centrum voor de Menselijke Erfelijkheid (KUL) en gerechtspsychiater Roger Deberdt (1929-2020). De laatste benadrukte vooral de rol van het milieu en voorbeeldgedrag.¹⁹ Bij het doorlichten van de Groot-Aalsterse landlopers was het niet mogelijk om gebruik te maken van autobiografische representaties. De hier besproken landlopers zijn al lang overleden en ze hebben zichzelf niet voorgesteld in een korte terugblik op hun jeugd en volwassen leven.

Weinig benijdenswaardige tijden

De negentiende eeuw werd gekenmerkt door de industriële ontwikkeling en haar vaak negatieve sociaaleconomische gevolgen.²⁰ Om aan de miserabele omstandigheden te ontsnappen, was landloperij wellicht de laatst overwogen optie. Veel landlopers hadden niet alleen verplichte legerdienst volbracht, ze hadden ook vrijwillig dienst genomen om een loteling met voldoende financiële middelen van de militaire dwang te bevrijden: de vrijwillige dienst bood voor een bepaalde periode een uitweg uit de economische crisis. Anderen gingen in dienst bij het Koninklijk Nederlands Indië Leger (KNIL), het Belgisch Vrijwilligerskorps in Mexico of het Vreemdelingenlegioen. Nog anderen vluchtten voor de uitzichtloosheid en misschien ook wel voor eventuele landloperij naar Amerika.²¹ Andere arbeiders verlieten tijdelijk Groot-Aalst om

18. SCHOLLIERS, P.(1993) *Arm en rijk aan tafel. Tweehonderd jaar eetcultuur in België*. Berchem: EPO / Brussel: BRTN, 34-35.

19. DE WAELE, J.P., W. DEPREEUW & D. MATTHIJS (1990) *Daders van dodingen*. Antwerpen: Kluwer rechtswetenschappen; RAMAËKERS, L. (2001) Crimineel gedrag is niet erfelijk, *Gazet van Antwerpen*, 28.06.2001.

20. Zie o.a. Des secours que réclament les fileuses et les tisserands, *L'Organe des Flandres*, 21 février 1840, 1; VOLCKAERT, J. (1983) *En dat alles voor een paar tirannen. Herinneringen van een socialistische arbeider*. Leuven: Kritak; VANDENBROEKE, C. (1984³) *Sociale geschiedenis van het Vlaamse volk*. Leuven: Kritak; LIS, C., H. SOLY & D. VAN DAMME (1985) *Op vrije voeten? Sociale politiek in West-Europa (1450-1914)*. Leuven: Kritak.

21. Zie o.a. MUSSCHOOT, D. (2002) *Wij gaan naar Amerika. Vlaamse landverhuizers naar de nieuwe wereld 1850-1930*. Tiel: Uitgeverij Lannoo; VAN MIEGHEM, T. (2014) *Vlamigrant. Over migratie van Vlamingen vroeger en nu*. Leuven: Davidsfonds Uitgeverij; STYNEN, A., red. (2014) *Boer vindt land. Vlaamse migranten en Noord-Amerika*. Leuven: Uitgeverij Davidsfonds.

als seizoenarbeider in Frankrijk of Wallonië te gaan werken. Zelfs in het begin van de twintigste eeuw was werken en overleven met een schamel loon een bijna onmogelijke opgave. In 1906 werd in het maandblad van priester Fonteyne zonder omwegen gewezen op de weinig benijdenswaardige arbeidsvoorwaarden in België: *'De koning zelf heeft het moeten bekennen. België heeft de langste werkdagen en de laagste loonen van geheel de beschaafde wereld'*²² Werkloosheid en armoede volstaan niet om landloperij en bedelarij te verklaren, maar ze hebben die beide ongetwijfeld in de hand gewerkt.

22. *De Nieuwe Tijd*, 01.05.1906, 1-2.

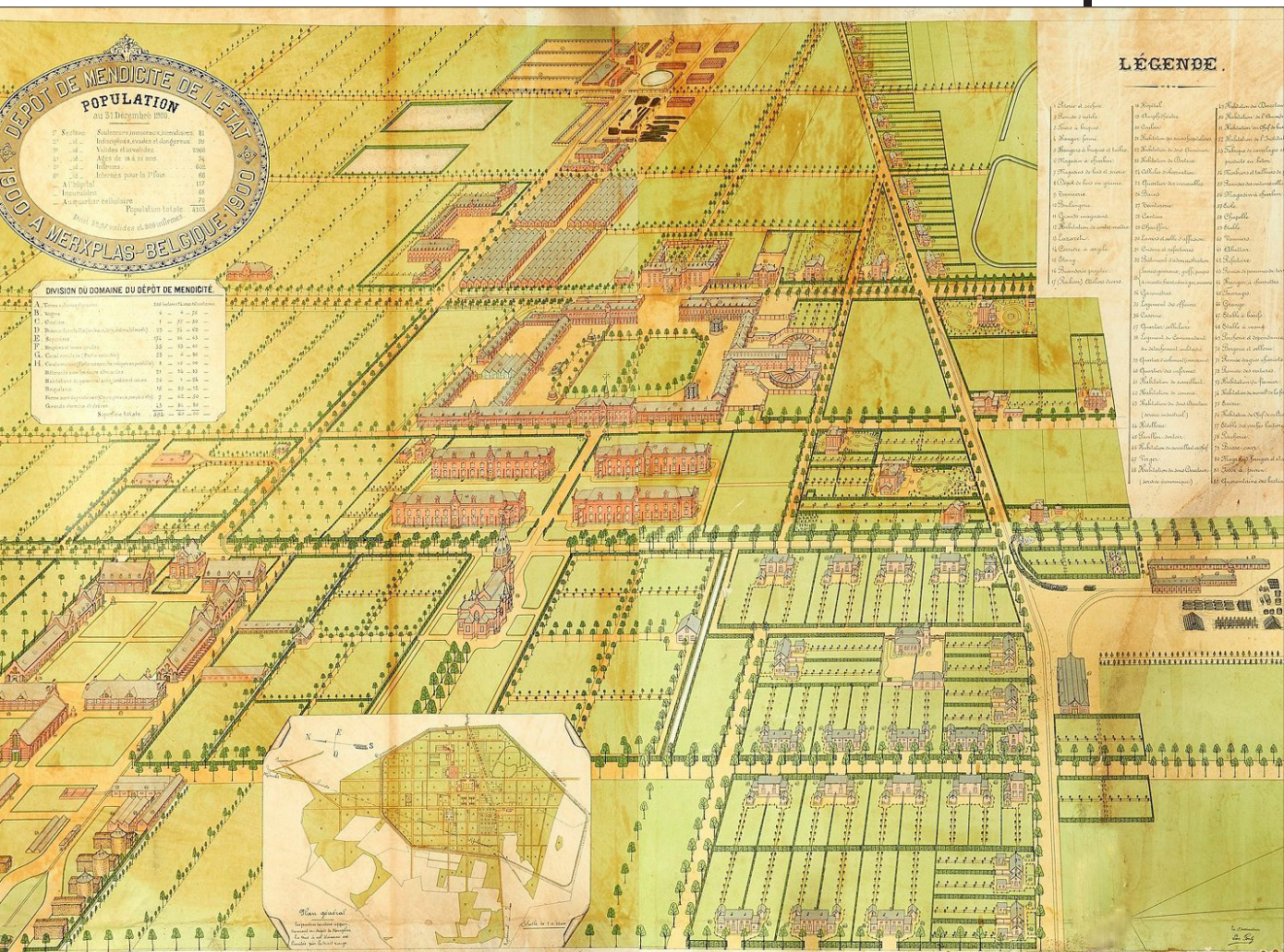
De resultaten van het onderzoek, meer dan 370 bladzijden, worden weergegeven in tekst, tabellen en grafieken. Na een inleiding, waarin landloperij wordt besproken tegen de achtergrond van de sociale geschiedenis en de evolutie van het strafrecht, volgt een voorstelling van de resultaten per fusiegemeente. Die resultaten worden onderling vergeleken en voorgesteld in een korte afsluitende terugblik. Daarna komen de individuele en globale resultaten van Aalst aan bod. Alle gegevens worden tenslotte summier besproken in een discussie. In het verslag kunt u gemakkelijk nagaan of iemand uit uw voorgeslacht ooit landloper was, en als dat het geval was, besef dan, dat in dezelfde omstandigheden een gelijkaardige ontwikkeling uw verdere levensloop had kunnen bepalen. Als getuigenis van grote karaktersterkte komt uit de gegevens overigens naar voren dat de meeste Groot-Aalsterse landlopers een accidentele of conjuncturele status hadden.

Romain John van de Maele

Het grondplan van de kolonie Merksplas-Wortel.

Dépôt de mendicité de l'état à Merxplas (1900) van Léon Gorly.

Bron: eigendom van het Gevangenis-museum Merksplas. De secretaris heeft toelating gegeven om de tekening te gebruiken.

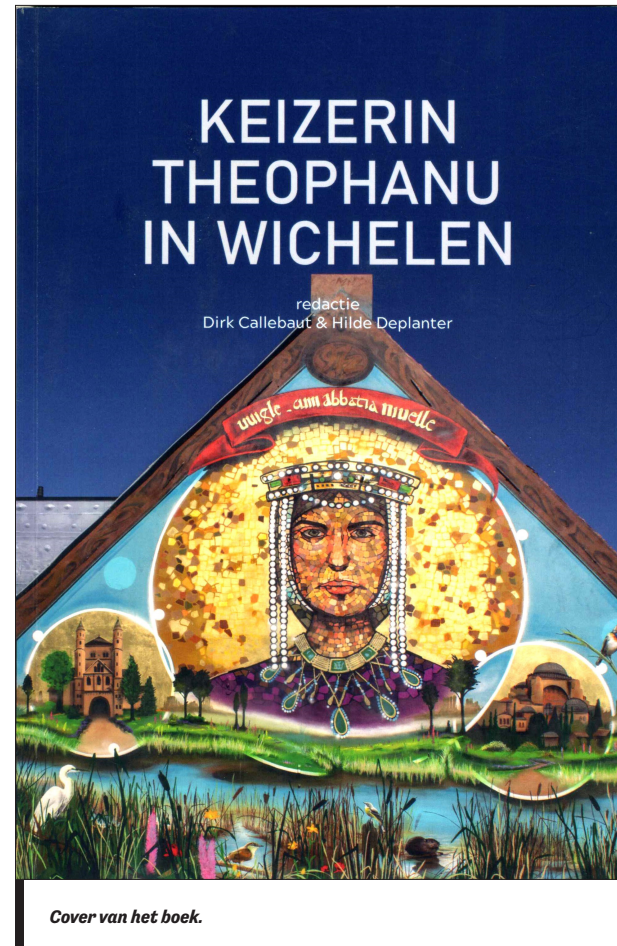
Review

Dirk CALLEBAUT en Hilde DEPLANTER (red.), *Keizerin Theophanu in Wichelen*, Wichelen: Heemkring Wichelen vzw, 2022, 207 p.

'Keizerin Theophanu in Wichelen.' Dit is de intrigerende titel van het boek onder redactie van Dirk Callebaut en Hilde Deplanter, uitgegeven door Heemkring Wichelen vzw in 2022. Het boek valt uiteen in twee grote delen, het eerste is geschreven door Dirk Callebaut en bevat twee hoofdstukken, een met de biografie van keizerin Theophanu (ca. 960-991) en een met de invloed van de Ottonen in de Scheldevallei met vooral de Sint-Laurentiuskerk van Ename als de enige overblijvende parel van keizerlijke architectuur in onze streek. Het tweede deel, eveneens bestaande uit twee hoofdstukken, handelt over het landschap en de herinrichting van het natuur- en overstromingsgebied de Bergenmeersen, dat zich situeert in de landtong, omgeven door een royale bocht van de Schelde in het noorden van Wichelen. Afgesloten wordt met een vijfde hoofdstuk met het levensverhaal vandaag van vier vluchtelingen, die zich in Wichelen gevestigd hebben, Theophanu achterna. Verwacht dus geen klassieke dorpsgeschiedenis van Wichelen.

Mijn aandacht gaat uit naar het eerste deel. Het eerste hoofdstuk daarvan (p. 11-43) bevat een vlot leesbare biografie van Theophanu, een Armeense prinses, nicht van de toenmalige keizer van Byzantium Tzimiskes I. In het westen regeert Otto I de Grote, tot keizer van het Duitse Roomse Rijk gekroond in 962. Om de vrede tussen west en oost te bestendigen en het prestige van het nieuwe Duitse keizerrijk te vergroten, treedt zijn 16-jarige zoon Otto II op 14 april 972 in het huwelijk met de 12-jarige Byzantijnse prinses Theophanu. Het huwelijk wordt voltrokken in de Sint-Pietersbasiliek in Rome. De oorkonde waarin de dotatie die Otto II aan haar schenkt, beschreven wordt, is rond 1700 in Duitsland teruggevonden. In die schitterende roloorkonde - het gaat om het origineel of een origineel duplicaat daarvan - wordt *Wigle* vermeld, door de Duitse historici quasi unaniem geïdentificeerd met Wichelen.

Na de dood van Otto I in 974 komen Otto II en Theophanu aan de macht. Otto II sterft al in 983 zodat, na enige troebelen met haar schoonmoeder, Theophanu als voogdes optreedt van haar driejarig zoontje Otto III. Theophanu zelf sterft op 15 juni 991 in de palts te Nijmegen en wordt begraven in de Sint-Pantaleonkerk in Keulen, waar haar gebeente nu nog rust. Haar keizerschap is op Byzantijnse leest geschoeid en uit zich in een majestueuze architectuur waarin elementen van Romeinse, Byzantijnse en Karolingische architectuur samenvloeien. In Wichelen zelf heeft ze niets nagelaten en ze is er waarschijnlijk ook nooit geweest, maar Callebaut is zo geïmponeerd door haar persoonlijkheid, dat hij op een blinde zijgevel nabij de kerk haar portret door een kunstenaar liet aanbrengen, zodat Theophanu 1050 jaar na haar huwelijk eindelijk in Wichelen is thuisgekomen.

Het tweede hoofdstuk draagt als titel 'Wichelen en het markgraafschappelijk centrum Ename' (p. 45-65). Zijn er te Wichelen geen sporen van Ottoonse aanwezigheid te vinden, dan kan deze link wel gelegd worden met Ename, dat rond 1000 de hoofdplaats wordt van het markgraafschap Ename. Markgraaf Herman van Verdun, zoon van Godfried, bouwt Ename in korte tijd uit tot een handelsstadje met een indrukwekkend architecturaal patrimonium, een burcht en twee kerken, de Sint-Salvatorkerk en de Sint-Laurentiuskerk. Burcht en Sint-Salvatorkerk worden door de Vlaamse graven Boudewijn IV en V verwoest. De Laurentiuskerk heeft de tijden als parochiekerk overleefd. Het markgraafschap Ename wordt in de periode 1047-1060 ingelijfd bij het graafschap Vlaanderen. Zo ontstaat het Land van Aalst of Keizerlijk Vlaanderen, dat de Vlaamse graven vervolgens in leen houden van de Duitse keizer. Wichelen gelegen ten zuid-oosten van de Schelde, die de oude grens tussen Vlaanderen en het Duitse keizerrijk vormt, wordt een van de *propre* dorpen van de graaf.

De oude geschiedenis van Ename is de laatste decennia van de twintigste eeuw herontdekt. Eerst betreft het de grondvesten van de Sint-Salvatorabdij, gesticht door Boudewijn V in 1063 op de ruïnes van de burcht en de Sint-Salvatorkerk. Daarna volgt de ontdekking dat Sint-Laurentiuskerk, de huidige parochiekerk, als een authentiek Ottoons bouwwerk. Na opgravingen in en rond de kerk begeeft men zich aan de restauratie met het herstel van het oorspronkelijke interieur. De ontdekking van een fragment van een muurschildering met Byzantijnse inslag, het herstel van de twee koren van de kerk (een aan de west- en oostzijde, zoals in Nijvel) en van de tribune met drie boogopeningen boven het oostkoor geven vandaag aan de kerk een bijzondere uitstraling. Callebaut, die van de opgravingen en restauratie zijn levenswerk heeft gemaakt, spreekt terecht van "een stenen merkteken van keizerlijke trouw". Met prachtige foto's en architecturale vergelijkingen licht hij het belang, politiek en architecturaal, van de enig overblijvende parel van Ottoonse architectuur in Oost-Vlaanderen toe. Dus twee hoofdstukken meer dan het lezen waard, die een nieuw licht werpen op de geschiedenis van de streek tussen Dender en Schelde in de 10de en eerste helft van de 11de eeuw.

Toch resten bij mij nog enkele vragen. Eerst over de Sint-Laurentiuskerk. Is die oorspronkelijk gesticht als parochiekerk of is ze slechts later gerecupereerd voor die functie? Was de kerk, gelet op haar omvang en grandeur, oorspronkelijk bedoeld voor een liturgie van kanunniken of kanunnikessen? Wat was de functie van de tribune boven het oostkoor, een privékapel of een eretribune van waaruit de hoge gasten de liturgie konden volgen, en waar speelde die zich dan af, in het oostkoor, het westkoor of in beide?

Vervolgens een opmerking over de huwelijkssoorkonde van 972, waarin Wichelen vernoemd wordt. Dit is voor onze streek een compleet nieuw gegeven, dat zelfs Maurits Gysseling in zijn *Toponymisch Woordenboek* niet heeft opgenomen.¹ De tekst luidt: *trans Alpes provincias Walacria, Wigle cum abbatia Nivelles, quattuordecim milibus eo pertinentibus mansis* (Over de Alpen, de gebieden Walcheren, Wichelen met de abdij van Nijvel, 14.000 hoven daar bijhorend). Een *mansus* of hof is een stuk grond van plus minus 10 à 12 bunder, voldoende groot voor een landbouuitbating, wat 140.000 à 168.000 bunder zou betekenen. Een keizerlijke overdrijving om de omvang van de dotatie groter te doen lijken dan ze in werkelijkheid is?² Ename was in 972 nog niet gesticht, zodat de naam van een ander keizerlijk domein bij de Schelde gebruikt is om een groter geheel (*provincia*) aan te duiden. Vermoedelijk bedoelde men met de provincie *Wigle* het bij de Schelde gelegen middendeel van de Brabantgouw.

1. M. GYSSELING, *Toponymisch Woordenboek van België, Nederland, Luxemburg, Noord-Frankrijk en West-Duitsland (vóór 1226)*, Brussel, p. 1070.

2. Vraag is waarop 'eo' slaat. J.-J. HOEBANX, *L'abbaye de Nivelles des Origines au XIVe siècle*. (Verhandelingen Koninklijke Belgische Academie), deel 46/4, Brussel, 1951, p. 189-190 veronderstelt dat daarmee Nijvel bedoeld is. Walter DEETERS, *Zu Heimatskunde der Kaiserin Theophanu*, in: *Braunschweigisches Jahrbuch*, 54, 1973, p. 20 meent dat het op de drie genoemde locaties slaat, maar beiden achten de omvang overdreven groot.

Het is echter verwonderlijk dat voordien noch nadien Wichelen in keizerlijke oorkonden vernoemd wordt. En ook de recente opgravingen, beschreven in het derde hoofdstuk van het boek, hebben geen noemenswaardige vondsten uit de 9de en 10de eeuw aan het licht gebracht. De tekst is een zeer smalle basis om zich ook maar iets voor te stellen, wat Wichelen rond 972 als keizerlijk domein kan geweest zijn, wat ook Callebaut erkent.

Dan is er de relatie Wichelen-Nijvel. Wichelen heeft vandaag een parochiekerk toegewijd aan de heilige Gertrudis. Nijvel was een keizerlijke abdij. Hoebanx noemt Theophanu de laatste lekenabdis van de abdij.³ Als Wichelen in 972 eveneens keizerlijk bezit wordt, kan dat de link tussen beide zijn. Moeten we de tekst van 972 zo begrijpen dat het domein Wichelen toen aan de abdij van Nijvel geschonken werd?⁴ Een andere oorkonde waarin de schenking bevestigd of vernoemd wordt, is niet voorhanden. En wat met het altaar van de parochiekerk? Is die kerk ouder dan 972 en sinds wanneer is die aan Gertrudis toegewijd? Dat wordt in dit boek niet opgehelderd. Er wordt een tegenstrijdig antwoord gegeven. Op p. 91 staat te lezen: "Archiefbronnen van het Sint-Gertrudiskapittel van Nijvel uit het begin van de 10de eeuw spreken van een 'altaar' van Wichelen." Callebaut (p. 46) stelt dat onder bisschop Odo van Kamerijk (1105-1113) het altaar geschonken is, wat overeenstemt met de datum die De Brouwer geeft, namelijk 1112.⁵ Het boek bevat geen voetnoten, zodat een verwijzing naar de bron ontbreekt. Nu worden inderdaad in een Nijvelse oorkonde van 2 juli 1112 een aantal altaren opgesomd die door Odo, op vraag van abdis Richeta, aan Nijvel geschonken zijn, waaronder Meerbeke, maar Wichelen komt in die oorkonde niet voor.⁶ Volgens Hoebanx is het oudste Nijvelse document over Wichelen de inventaris van de jaren 1242-1271, waaruit blijkt dat Nijvel toen wel al het altaar en de tienden bezat.⁷

Nog deze suggestie. De oude parochiekerk werd in 1870 afgebroken en meer zuidwaarts is er een nieuwe gebouwd. Op de plaats van de oude kerk is vandaag nog het kerkhof gelegen. Een schilderij met de oude kerk wordt p. 47 getoond. Op de westgevel zijn lisenen en lombardische friezen te zien, een typisch Rijnlands stijlkenmerk. Is de verdere studie van deze kerk – daarover moet toch meer te vinden zijn dan in dit boek vermeld wordt – niet de sleutel om meer te weten over de ouderdom van dit gebouw en bij uitbreiding over het keizerlijk domein Wichelen?⁸

3. J.-J. HOEBANX, *Nivelles est-elle brabançonne au Moyen-Âge?* In: *Revue belge de Philologie et d'Histoire*, 41, 1963, p. 367-368. Ingrid HEIDRICH, *Die kirchlichen Stiftungen der frühen Karolinger in der ausgehenden Karolinger Zeit und unter Otto I*, in: *Beihefte der Francia*, 22, 1990, p. 134 meent dat Theophanu de eigendom slechts in vruchtgebruik ontving en geen lekenabdis was.

4. Deze hypothese wordt gesuggereerd in J.-J. HOEBANX, *Documents relatifs aux 'Corseries' de l'abbaye de Nivelles*. In: *Bulletin de la Commission royale d'histoire*, 129, 1963, p. 131.

5. J. DE BROUWER, *Bijdrage tot de geschiedenis van het godsdienstig leven en de kerkelijke instellingen in het Land van Aalst tussen 1550 en 1621*, Gent, 1961, p. 22.

6. *Diplomata belgica*, ID. 3224 (Elektronische databank).

7. HOEBANX, *Documents*, p. 130: "Avant notre inventaire, la documentation nivelloise est muette".

8. Op *Wikipedia*, onder het lemma *Wichelen* valt eveneens een uitgebreide en goed gedocumenteerde geschiedenis van Wichelen te lezen.

Dirk Van de Perre

De auteurs

Daan Van den bussche

Neuringen 88A
9400 Ninove
vdbdaan@hotmail.com

Romain John van de Maele

Duinberglaan 25
3001 Heverlee
romain.vandemaele@gmail.com

Christian De Paepe

Jakob van Maerlantstraat 41
8500 Kortrijk
chris.depaepe@kuleuven.be

Dirk Van de Perre

Hoogstraat 23
9401 Ninove-Pollare
dirkvandeperre@skynet.be

Lijst van de steunende leden - 2023

Aalst	Cherreté Bart
Aalst	Cherretté-De Block
Aalst	De Pierre Danny
Aalst	Geeroms Luc
Aalst	Van Damme Mieke
Aalst	Van Gyseghem Jan
Aspelare	Parker Frank
Denderhoutem	Kiekens Peter
Denderwindeke	Callebaut Antoine
Denderwindeke	Vande Winkel Georges
Diest	Jacobs-Van Bockstaele Maria
Erembodegem	Van Bockstaele-Esselens M & C
Ganshoren	Cassimons Jozef
Gent	Provincie Oost-Vlaanderen
Geraardsbergen	Claus Chrisitaan
Geraardsbergen	Hitchinson Frans
Geraardsbergen	Rollier Darielle
Geraardsbergen	Van Bockstaele Raf
Geraardsbergen	Van Der Maelen Pascal
Gijzegem	Vanderhaegen Joseph
Haaltert	Saey Guido
Herdersem	Dierickx Fons
Lede	Heemkundige Kring
Lede	Van Langenhoven Bart
Leuven	Biebaut Gary
Liedekerke	Merckaert Bart
Meerbeke	De Dobbeleer Gustaaf
Meldert	Robijns-Ceulemans Luc
Nederhasselt	Schaubroeck - Scheerlinck F
Ninove,	Scheerlinck Hans
Ninove	Van de Kerckhove Hubert
Outer	De Duffeleer Sam
Pollare	Van De Perre Dirk
Schendelbeke	Cock Marcel
Sint-Genesius-Rode	D'Hondt Johan
Zandbergen	Dehenau William
Zottegem	Van Bockstaele Geert

Het LAND van AALST

Jaargang LXXV • 2023
Nummer 1

Het LAND van AALST

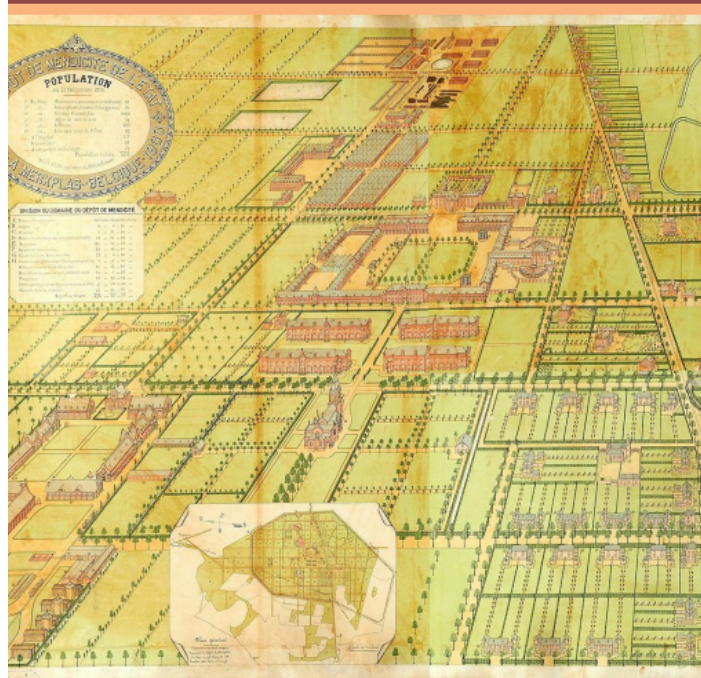
Jaargang LXXV • 2023
Nummer 2

Het LAND van AALST

Jaargang LXXV • 2023
Nummer 3

Het LAND van AALST

Jaargang LXXV • 2023
Nummer 4

Het Land van Aalst • 75 • 2023

- 2-6 **Geschiedkundige vereniging Het Land van Aalst gaat digitaal. Een terugblik op de eerste drie jaar.**
Tom De Ridder
- 7-23 **Munten uit de opgraving van de Utopia-site te Aalst.**
Luk Beeckmans & Sigrid Klinkenberg
- 24-32 **Sporen van koloniale geschiedenis uit het Aalsterse in het AfricaMuseum in Tervuren.**
Wouter Van der Spiegel
- 33-36 **Memorie over de verbouwing van de Meerbeekse kapittelkerk in 1750.**
Dirk Van de Perre
- 41-52 **De ontstaansgeschiedenis van ravijnen onder oude bossen - studiegeval: Neigembos.**
Jeroen Schotmans
- 53-63 **Bezwaren tegen Van Droogenbroecks nieuwe toeschrijvingen en datering van de 'Vita Berlendis'.**
Dirk Van de Perre
- 64-79 **Bijdrage tot de geschiedenis van de Katholieke Arbeidersjeugd (K.A.J.) in Zottegem.**
Wouter Van der Spiegel
- 89-103 **De muurschildering 'El Caballero de la Triste Figura' (1935) van Fritz Kieckens (1912-1986) en de strijd tussen traditionalisme en modernisme in de Sint-Lucasschool te Gent.**
Christian De Paepe
- 104-117 **Van Ninove tot Odessa. Het verhaal van Freddy Van Der Haegen, weggevoerde werkweigeraar tijdens de Tweede Wereldoorlog.**
Marc Van Der Haegen
- 118-125 **Johannes Ockeghem, Erasmus van Rotterdam, Johannes Despauterius en Johannes Lupi.**
Dirk Van de Perre (met medewerking van Marcel Cock)
- 129-138 **De impact van de ontredde op het platteland op de ongelijkheid in arm Vlaanderen. Vermogensongelijkheid in Ninove, 1850-1940.**
Daan Van den bussche
- 139-148 **Aalst & Geraardsbergen in Erasmus Causse zijn 'Beschrijvingh van de steden der Vereenigde Provinciën in de Spaensche Nederlanden gelegen'.**
Christian De Paepe

In de kijker

- 37-39 **Maquette van vroegmodern Aalst.**
Luc Geeroms
- 80-83 **Het Land van Aalst EXTRA-3: Het modern parochiearchief in het Land van Aalst doorgelicht.**
Geert Van Bockstaele
- 84-85 **Topstukken uit Geraardsbergen en Ninove.**
Georges Vande Winkel
- 86-87 **Schatten op SMI-zolder.**
Wouter Van der Spiegel
- 126-127 **Sterke vrouwen uit Aalst.**
Wouter Van der Spiegel
- 149-157 **Het Land van Aalst EXTRA-4: 'Landlopers' en 'bedelaars' uit Aalst en haar fusiegemeenten in de kolonie van Merksplas.**
Romain John van de Maele
- 158-160 **Review: Keizerin Theophanu in Wichelen.**
Dirk Van de Perre

Van de redactie

- 1 **Het tijdschrift in 2023.**
Reinoud Vermoesen
- 166 **Het Land van Aalst EXTRA.**
- 167 **Onze vereniging en ons tijdschrift in 2024.**
- 168 **Rechtzetting.**

VAN DE REDACTIE

Het Land van Aalst • EXTRA

De reeks heeft tot doel historische studies over (delen van) het Land van Aalst als monografieën digitaal uit te geven.

Te raadplegen op:

<http://www.hetlandvanaalst.be/wordpress/hlva-extra/>

Volgende delen verschijnen in 2023:

Van Bockstaele Geert, *Het modern parochiearchief in het land van Aalst doorgelicht. Met vooraf de wetgeving en bisschoppelijke richtlijnen*, Het Land van Aalst EXTRA 3, Aalst: Het Land van Aalst, 2023.

van de Maele Romain John, *'Landlopers' en 'bedelaars' uit Aalst en haar fusiegemeenten in de kolonie van Merksplas. Een vergelijkende historische en sociografische verkenning (1809-1924)*, Het Land van Aalst EXTRA 4, Aalst: Het Land van Aalst, 2023.

Het modern parochiearchief in het Land van Aalst doorgelicht

Geert Van Bockstaele

Het LAND van AALST
EXTRA - 3

'Landlopers' en 'bedelaars' uit Aalst en haar fusie gemeenten in de kolonie van Merksplas

Romain John van de Maele

Het LAND van AALST
EXTRA - 4

Onze vereniging en ons tijdschrift in 2024

We kunnen er niet om heen: 2023 was een bewogen jaar. De wereld staat in brand en dit heeft ook een impact op onze vereniging. Jarenlang hebben we geprobeerd de algemene prijsstijgingen niet door te rekenen, maar de ongeziene inflatie door geopolitieke en militaire conflicten heeft ook een stempel op onze werking gedrukt.

Sinds de vernieuwde uitgave in 2019 hebben we resoluut de kaart getrokken van toegankelijkheid. In de eerste plaats met een nieuwe vormgeving van het tijdschrift dat bovendien geheel gratis digitaal wordt verspreid. Geen betaalmuren of restricties! Iedereen kan al onze publicaties gratis raadplegen en downloaden. Daarnaast hebben we ook ingezet op onze Extra-reeks. Auteurs kunnen kosteloos een monografie digitaal publiceren. Maar wat voor het publiek gratis is, komt voor ons met een kost. We kunnen er niet om heen. De kosten voor het drukken 'op papier' swingen de pan uit. De prijzen voor grondstoffen en de kosten voor lonen zorgen ervoor dat wij voor een groot stuk de financiering voor het drukwerk voor eigen rekening hebben genomen. U begrijpt dat dit een onhoudbare situatie is.

In de toekomst willen we onze belofte om wetenschappelijke kennis over ons onderzoeksgebied te verspreiden, blijven houden. Daarom is onze vereniging genoodzaakt om de prijsstijgingen voor het drukwerk door te rekenen. We willen hierbij nogmaals benadrukken dat onze vereniging hier geen enkele 'cent' aan verdient. De volgende prijzen zullen vanaf 2024 ingevoerd worden:

Papieren abonnement: € 50

Papieren abonnement (steunend): € 60

Te storten op onze rekening BE 33 3930 3032 7646 met de vermelding 'abonnement 2024'.

Los nummer: € 15

Los nummer + verzending: € 20

Belangrijk om op te merken is dat ons digitaal aanbod gratis en onveranderd blijft! Verder willen we blijven inzetten op kwaliteitsvolle artikels in ons tijdschrift, boeiende monografieën in onze Extra-reeks en uitdagende activiteiten die door onze vereniging worden georganiseerd. De elektronische Nieuwsbrief wordt bovendien meerdere keren per jaar verstuurd aan al wie zich heeft ingeschreven (een driehonderdtal) met allerlei mededelingen en informatie over de door ons georganiseerde activiteiten. Inschrijven kan voor eenieder (lid of geen lid) door het sturen van een lege email met als onderwerp 'inschrijven' naar hetlandvanaalst@gmail.com. Zo blijf je vrijblijvend op de hoogte van de inhoud van het tijdschrift, onze bijkomende activiteiten en andere belangrijke informatie. Opgelet, ook wie een abonnement heeft, moet zich nog apart inschrijven voor het ontvangen van de Nieuwsbrief. Ook willen we onze Facebook-pagina nog even in de verf zetten..

Het bestuur dankt al onze trouwe lezers en leden voor hun vertrouwen en hun financiële steun en wensen eenieder, ondanks de turbulente tijden, een voorspoedig 2024.

Rechtzetting - nr.3 jaargang LXXV (2023)

In nummer 3 van jaargang LXXV (2023) staat onderaan in voetnoot 2:

De originele officiële proclamatielijsten van de jaren dertig bevinden zich in het Fonds Sint-Lucas Gent (Groot Begijnhof, Sint-Amandsberg, Gent).

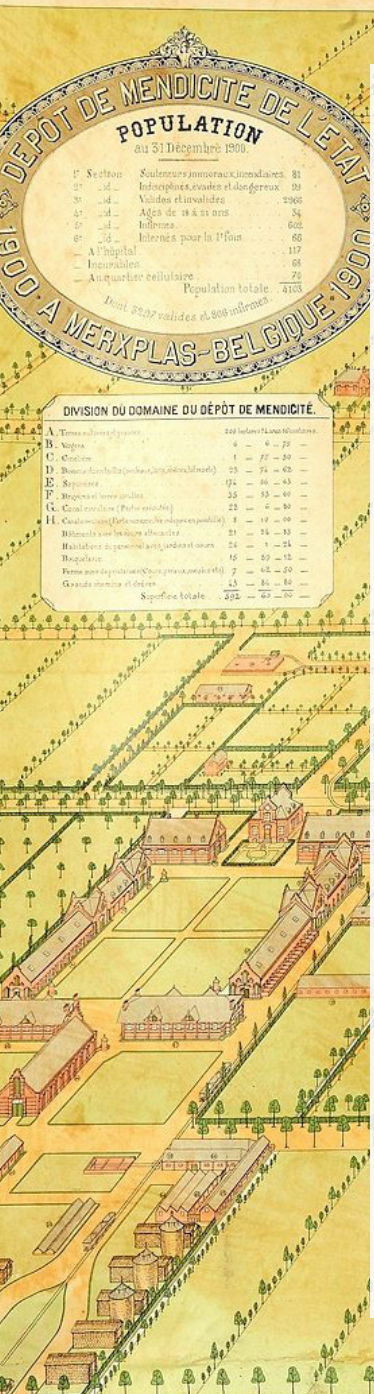
Dit is niet correct: het Archiefonds Sint-Lucas Gent beschikt alleen over digitale foto's van oudere proclamatielijsten van het Hoger Instituut Sint-Lucas Gent.

Het LAND van AALST

DRIEMAANDELIJKS TIJDSCHRIFT

Jaargang LXXV • 2023 • Nummer 4 • oktober - november - december

Artikels

Daan Van den bussche

De impact van de ontreddering op het platteland op de ongelijkheid in arm Vlaanderen. Vermogensongelijkheid in Ninove, 1850-1940. 129

Christian De Paepe

Aalst & Geraardsbergen in Erasmus Causse zijn 'Beschrijvingh van de steden der Vereenigde Provinciën in de Spaensche Nederlanden gelegen'. 139

In de kijker

Romain John van de Maele

Het Land van Aalst EXTRA 4: 'Landlopers' en 'bedelaars' uit Aalst en haar fusiegemeenten in de kolonie van Merksplas. 149

Dirk Van de Perre

Review: Keizerin Theophanu in Wichelen. 158

Van de redactie

Onze vereniging en ons tijdschrift in 2024. 167

Rechtzetting. 168